

BÜYÜK TASFİYENİN ETKİ VE SONUÇLARI BAKIMINDAN ÜLKE EKSENLİ BİR KARŞILAŞTIRMA: AZERBAYCAN VE MOĞOLİSTAN

Oğuz Kağan BAYRAKDAR* - Samet KALYONCU**

Öz

Tarihte kararlarıyla dönüm noktası oluşturan, buldukları ülkenin ve toplumun kaderine etki eden liderler ortaya çıkmıştır. Bu liderlerden biri de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne (SSCB) başkanlık yapmış Stalin'dir. Toplumsal alandaki varlığı ile bir "Stalin kültürü" oluşturmayı başaran SSCB Komünist Partisi genel başkanı hem birlik içerisindeki hem de birlik dışısındaki ülkelerde birtakım politik kararlara imza atmıştır. Sovyetler Birliği'nin etkin olduğu bölgelerde Stalin hâkimiyetini, sosyalist ideolojiyi, siyasi yapılanmayı tehdit edecek unsurların temizlenmesi gündeme gelmiş; ulus fikrinin yayılmasına ön ayak olabilecek toplumun önde gelen isimleri tasfiyeye uğramıştır.

Literatürde tasfiye, temizlik, büyük terör, represiya gibi farklı isimlendirmelerle yer alan bu politika, aralarında toplumun önde gelenlerinin de bulunduğu binlerce kişinin ölümüne neden olmuştur. Ülkelerde siyaset, edebiyat, sanat, bilim gibi alanlarda toplumda etki yaratmış ya da yaratabilecek isimler bu politika kapsamında yargılanarak çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Çalışmanın konusu Azerbaycan ve Moğolistan'da represiya uğrayan isimlerdir. Bu isimlerin bağımsızlıktan sonra toplumsal alanda ne düzeyde etkiye sahip olduklarına, kentsel alanda ne ölçüde temsil edildiklerine dikkat çekilmiş bu düzlemde araştırma gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Moğolistan, Stalin, Represiya, Büyük Terör.

Geliş Tarihi: 16 Nisan 2022 - Kabul Tarihi: 13 Ağustos 2022.

Atıf Bilgisi: Oğuz Kağan Bayrakdar - Samet Kalyoncu, "Büyük Tasfiyenin Etki ve Sonuçları Bakımından Ülke Eksenli Bir Karşılaştırma: Azerbaycan ve Moğolistan" *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt 132, Sayı 260, İstanbul 2022, s. 159-188, doi: 10.55773/tda.1104528.

* Doktora Öğrencisi, Bakü Devlet Üniversitesi, Tarih Fakültesi, Türk Halkları Tarihi Ana Bilim Dalı, Bakü-Azerbaycan, oguzkaganbayrakdar@outlook.com, ORCID ID: 0000-0001-7292-370X.

** Doktora Öğrencisi, Moğolistan Devlet Üniversitesi, Sanat ve Bilim Okulu, Tarih Bölümü, Ulaanbaatar-Moğolistan, sametkalyoncu61@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4700-6613.

A Country-Based Comparison Of The Effects And Results Of The Great Elimination: Azerbaijan And Mongolia

Abstract

Leaders who have made a turning point in history with their decisions, and who have influenced the fate of their country and society have emerged. One of these leaders was Stalin, who headed the Union of Soviet Socialist Republics (USSR). The leader of the Communist Party of the USSR, who managed to create a "cult of Stalin" with his presence in the social sphere, has made some political decisions both in the union and in the countries outside in the Union. In the regions where the Soviet Union was active, the cleansing of elements that would threaten Stalin's rule, socialist ideology and political structure was raised; leading figures in society that could have led the spread of the idea of the nation have been liquidated.

The policy, which is included in the literature under different nomenclatures such as purge, cleanliness, great terror, and represia, has caused the deaths of thousands of people, including the leaders of society. In countries, people who have made or can make an impact in society in fields such as politics, literature, art and science have been tried and sentenced under this policy. The subject of the study are the names that have been repressed in Azerbaijan and Mongolia. The degree to which these names have an impact in the social sphere after independence, and to what extent they were represented in the urban area was carried out in this research.

Keywords: Azerbaijan, Mongolia, Stalin, Represia, Great Terror.

Giriş

Çarlık Rusya'nın mirası üzerine kurulan Sovyetler Birliği büyük bir coğrafyada söz hakkına sahip olmuştur. Sosyalist ideolojiyi toplumsal alanda görünür kılmaya odaklanan yeni yönetim siyasi, ekonomik, askeri başta olmak üzere birçok alanda düzenlemeler yapmıştır. Bu kapsamda bir ekonomik plan oluşturulmuş, fabrikalar kurulmuş, tarım alanında iyileştirmeye gidilmiş ve nihayetinde kültürel alanda atılımlar gerçekleştirilmiştir. Nüfusu yaklaşık 150 milyon olan çok uluslu bu birliğin sosyalist ideoloji altında birleşmesi uygulanan politikaların esasını oluşturmaktadır.

Bir taraftan bu gelişmeler yaşanmakla birlikte diğer taraftan yönetime karşı parti içerisinde muhalif hareketler de görünmeye başlamıştır. AV. V. Lominadze (Transkafkasya Komite Sekreteri), S. İ. Sirtsov (Halk Komiserleri Konsey Başkanı) M. N. Rutin (Devrim öncesi deneyime sahip Bolşevik Partisi gazisi), Nikolai Eismont, Vladimir Tolmachev, Aleksandr Smirnov gibi isimler Stalin kültüne, onun uygulamaya çalıştığı politik düzene, ekonomik duruma eleştirel yaklaşmışlardır. Kendisine ve yönetimine karşı yapılan eleştirileri, gizli toplantıları dikkatle takip eden Stalin, bu isimleri hem partiden hem de siyasi hayattan uzaklaştırarak çeşitli cezalara çarptırmıştır.

İç muhalefetin önünü alan Stalin, birliğe bağlı diğer cumhuriyetlerin ve Moğolistan gibi birlik dışındaki ülkelerin kaderine de etki etmeye çalışmıştır. Merkezi otoritenin güçlenmesi diğer cumhuriyetlerin haklarını göz ardı etmeye sebep olmuştur. Yerel milliyetçiliğe karşı sert bir tavır sergileyen Stalin, ulusal değerleri bahane ederek Gürcistan'da Polikarve Mdivadi, Azerbaycan'da

Neriman Nerimanov, Ukrayna'da Rakovsky, Tataristan'da Sultan Galiyev gibi siyasi figürleri yönetimden uzaklaştırarak tasfiye etmiştir.¹ Benzer durumlar Belarus, Başkurdistan ve Moğolistan'da da yaşanmıştır. Örneğin Moğolistan'da Başbakan Genden Pelcid, Stalin'in istekleriyle ters düştüğü için görevden alınmıştır. Özellikle Türk bölgelerinde siyasetle uğraşan yerli yöneticiler SSCB'yi yıkıp yerine Turan devleti kurma iddialarıyla yargılanıp tasfiye edilmişlerdir. Birlik içerisindeki cumhuriyetlerde kontrol mekanizmasını sağlamlaştırmayı ve ülkelerin ulus düşüncesine sekte vurmaya amaçlayan Stalin bu uğurda bir dizi politik gelişmeye imza atmıştır.

1920-1950 yılları arasında Sovyetler Birliği yönetimi tarafından yaygın olarak uygulanan "*represiya*" politikası totaliter rejimin "*idare etme*" mekanizması haline gelmiştir.² Sosyalist düşünce etrafından birleşmiş bir toplum yaratmak isteyen Bolşevikler, partinin menfaatlerine uygun olarak bu politikadan istifade etmişlerdir. Tasfiye olarak da isimlendirilen bu uygulamanın esasını Sovyet yönetimine tehdit oluşturabilecek kişilerin azledilmesi teşkil etmiştir. Toplum içerisinde belli kişiler halk düşmanı ilan edilerek çeşitli cezalara maruz kalmışlardır.³ Birlik içerisinde yer alan cumhuriyetlerin yanı sıra, Sovyetlerin etki dairesinde konumlanan Moğolistan da benzer baskı dönemine uğrayan ülkeler arasındadır. Stalin, Japonlara ve ülke dahilinde bulunan keşişlere karşı Moğolistan'da gücü ele geçirmek için yerel yönetimleri kışkırtmış, bu amaç doğrultusunda adımlar atmıştır. Siyasi isimlerin yönetimden uzaklaştırılmasının yanı sıra milliyetçi, vatanperver olarak toplumda yer etmiş birçok aydın ve bilim adamı da bu süreçte Moğolistan'da idama mahkûm edilmiştir.

Özellikle 1930 yılında birliğe bağlı cumhuriyetlerde "milliyetçilik" adı altında suçlamalar artış göstermiştir. Aydın sınıfla birlikte parti üyelerine karşı izlenen bu tutum, birçok vatandaşın siyasetten azledilmesine, sürgün, hapis ve ölüm gibi cezalara çarptırılmasına neden olmuştur. 1 Aralık 1934 tarihi ise tasfiyeler için yeni bir döneme geçişi ifade etmektedir. Bu tarihte komünist partisinin Leningrad başkanı olan Sergey Kirov'un parti genel sekreterliğinde öldürülmesi Stalin'in uygulamak istediği siyasi baskılara da bahane olmuştur.

1934 yılında gerçekleştirilen 17. kongrede toplumsal alanda sosyalizmin temelini oluşturulduğu açıklanmıştır. Bunun yanı sıra 1936 yılında muzaffer sosyalizm anayasası için hazırlıklar devam etmiş; sosyalist aydınlardan oluşan, kolektivizasyonun hâkim olduğu ve işçiler arasında birliğin sağlandığı bir toplum yaratmak öncelikli hedefler haline gelmiştir. Uygulanmak istenilen bu sosyalist düzenlemeler hem içte hem de diğer cumhuriyetlerde tepkilere yol açmıştır. Buna karşın yönetim ideal düzene ulaşmak için toplum içerisinde sosyalizmle mücadele edenlere karşı ciddi bir tasfiye programı uygulamayı

¹ Öldar İsmailov, *İstoriya "Balşoya Terrora" Vı Azerbaydjane*, Politiceskaya Entsiklopediya, Moskva, 2015, s. 24.

² Cölal Qasımov, *Bolşevik Qurşununun Qurbanları*, Bakı, yy., 2011, s. 16.

³ A.e., s. 17.

düşünmüştür. Bu düşünce, 1937-38 represiyalarının temelini oluşturmaktadır.⁴

Repressiyaların zirveye ulaştığı bu dönemde *Troyka* (üçler) denen mahkemeler ortaya çıkmıştır. Bolşevik Komünist Parti Birinci Sekreteri, Emniyet Müdürü ve Genelkurmay Başkanı'ndan meydana gelen bu mahkeme, bölgelerde üst düzey muadilleri tarafından temsil edilmiştir. Mahkemeler, kısa süre içerisinde sürgün, hapis ve ölüm cezasına çarptırılacakların kararını vermekle mükellef olmuşlardır.⁵

Tasfiye edilenlerin sayısal oranına bakıldığında özellikle 1937-38 dönemindeki artış oldukça dikkat çekicidir. “Büyük Terör” olarak da adlandırılan bu uygulamalardan binlerce insan etkilenmiştir. Stalin'in ölümüyle SSCB'nin başına geçen Nikita Kruşçev birtakım değişikliklere giderek Stalin döneminde uygulanan represiyalara vurgu yapmış ve tasfiyeye maruz kalanlara haklarını geri vererek bir anlamda iade-i itibar sağlamıştır.⁶

Çalışmada, Stalin'in direktifleri doğrultusunda devlet eliyle uygulanmış represiya politikaları, bu politikaların toplum üzerinde etkisi Azerbaycan ve Moğolistan örneğinde incelenmiştir. Bu ülkelerin bağımsızlıklarını elde ettikten sonra, ulus fikrinin oluşumunda tasfiye edilen aydınları ne ölçüde kullandıkları, bu isimlere kentsel alanda ne derece yer verdikleri araştırılmıştır. Çalışma oluşturulurken Azerbaycan ve Moğolistan kaynaklarından yararlanılmış ve elde edilen bilgiler mukayese edilmiştir.

1) Represiya Öncesi Azerbaycan'da Genel Durum

*“Millet yoludur, Hak yoludur tuttuğumuz yol,
Ey hak yaşa, ey sevgili millet yaşa, var ol”*

Tevfik Fikret

28 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan halkının temsilcisi olan “Azerbaycan Halk Cumhuriyeti” (AHC) kurulmuş ve iki gün içerisinde cumhuriyetin mevcudiyeti dünyaya ilan edilmiştir. Bu dönemde çoğunluğu oluşturan Musavatçılar ideoloji olarak Türkçülüğü benimsemiş ve bu görüş çerçevesinde adımlar atmışlardır.⁷

AHC'nin kuruluşundan iki yıl sonra Ruslar bölge üzerinde hakimiyet sağlamak amacıyla Kafkasya üzerinden harekete geçmiştir. Aynı dönemde tanınırlığı artan Lenin, Doğu ülkelerini ele geçirme niyetini açığa vurarak emperyalistlere karşı bu ülkeleri savunacağını iddia etmeye başlamıştır.⁸ Bu atmosferde Türkiye ile de yakın ilişkiler kurulması gündeme gelmiş ve bu ilişkilerin toplumsal alanda milliyetçi, Türkçü eğilimlerin artmasına kat-

⁴ İsmailov, *İstoriya*, s. 26.

⁵ İsmailov, “Sovetskiy Gasudarstvenniy Terrorizm vı Azerbaydjane”, *Kavkaz i Globalizatsiya*, C: IV, No: 1-2, 2010, s. 197.

⁶ İsmailov, *İstoriya*, s. 13.

⁷ Yavuz Akpınar, İrfan Murat Yıldırım, Sabahattin Çağın, *Mehmed Emin Resulzade: Azerbaycan Cumhuriyeti (Keyfiyyet-i teşekkülü ve şimdiki vaziyeti)*, İstanbul, y.y., 1990, s. 47-65.

⁸ A.e., s. 79.

ki sağlayacağı düşünülmüştür. Bunu engellemek isteyen Bolşevikler harekete geçmiş ve 26 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti 11. Kızıl Ordu tarafından işgale uğramıştır.⁹ 28 Nisan'da 11. Kızıl Ordu bölgede kontrolü ele geçirerek "Geçici İnkılap Komitesi"ni (Müvəqqəti İnkılab Komitəsi) oluşturmuş ve bu komite tarafından Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilan edilmiştir.¹⁰ Sırasıyla Gence, Quba, Lenkeran Şamaxı (Şamahı), Şamxor (Şamhor), Gedebey gibi yerleri hakimiyeti altına alan inkılap komitesi buralarda sosyalizmin gereklilikleri doğrultusunda hareket etmiştir.¹¹ 1922 tarihinde Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcüstan "Güney Kafkasya Sovyet Sosyalist Federal Cumhuriyeti"ni meydana getirmek üzere bir araya gelmişlerdir. Bu siyasi oluşum 1936 yılına kadar devam etmiş, sonrasında ülkeler sosyalist cumhuriyetlere bölünmüştür.¹²

Sovyet Rusya, Azerbaycan'ı kendisine bağımlı hale getirmek maksadıyla bir takım hamlelerde bulunmuştur. 30 Eylül 1920 tarihinde merkez ve Azerbaycan Sovyet sosyalist Cumhuriyeti arasında anlaşma imzalanmış; bu anlaşmaya esasen askeri ve iktisadi alanda düzenlemelere gidilmiştir. Ayrıca bu anlaşmayla ulusal ve uluslararası ticaret, demiryolu ve su ulaşımı Moskova'nın insiyatifine bırakılmıştır.¹³ Bunun yanında, Azerbaycan halkını dirençsiz bırakmak amacıyla milli ordunun dağıtılması gündeme gelmiş¹⁴ ve zaman içerisinde Azerbaycan ordusu 11. Kızıl Orduya bağlanmıştır.

1921 senesinde Lenin tarafından açıklanan "Yeni Ekonomik Plan" (Новая экономическая политика) birlik içerisindeki ülkeleri de etkilemiştir. Bu dönemde Azerbaycan kırsalında üretim ve işçi sınıfının yaşam şartları iyileştirilmeye çalışılmıştır. Bu ekonomik atılımların yanı sıra Lenin, sosyalizme geçme hususunda burjuvalara, aydınlara ve işçilere karşı ılımlı yaklaşılmasını istemiştir.¹⁵ Bu yeni politikalar halkta tam olarak yerini bulamamıştır. Hem şehirlerde hem de kırsal alanda gerçekleştirilen hızlı dönüşüme halk uyum sağlamaya çalışsa da tam olarak içselleştirememiştir. Bunun yanı sıra toprakların devletleştirilmesi bireysel üretimi engellemiş ve insanların psikolojik durumuna da tesir etmiştir.

Hem siyasi olarak yeni bir döneme girilmesi, hem de halkın ekonomik olarak kısıtlanması bir bunalıma neden olmuştur. Bu buhranın büyümesinin önüne Bakü'nün petrol kaynakları ile geçilmiş, 1922 yılında Balahanı (Balaxanı) ve Sabunçu petrol yatakları kullanıma açılmıştır. Petrol endüstrisinde yaşanan bu gelişim hem petrol hasılatının hem de petrol sanayisinde çalışan

⁹ Tofiq Vəliyev, *XX əsr Azərbaycan Tarixi II Cild (Ali Məktəblər üçün dərslik)*, Apostroff, Bakı, 2014, s. 249.

¹⁰ İsmayıl Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, Bakı, Adiloğlu Nəşriyyat, 2005, s. 354.

¹¹ Cəmil Quliyev, *Azərbaycan Tarixi: Yeddi Cildə*, C. VI, Elm, Bakı, 2008, s. 8.

¹² Şirin Akiner, *Sovyet Müslümanları*, Çev. Tufan Buzpınar, Ahmet Mutu, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 97.

¹³ Vəliyev, *a.g.e.*, s. 254.

¹⁴ Mirza Bala Mehmetzade, *Milli Azərbaycan Hareketi*, haz. Ahmet Karaca, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 1991, s. 139.

¹⁵ Vəliyev, *a.g.e.*, s. 256.

işçi sayısının artmasına katkı sağlamıştır.¹⁶ 1921-24 yılları arasında petrol sanayisinde yeni teknolojilerin kullanılması ve üretimde elektriğin yaygınlaşması söz konusu olmuştur. Petrol sanayisindeki bu atılım uluslararası petrol şirketleriyle ilişkilerin kurulmasına yol açmıştır.¹⁷ Petrol endüstrisi alanındaki gelişmeleri Pamuk fabrikalarının açılması izlemiş, Gence, Leki, Ucar, Salyan gibi bölgelerde tesisler kurulmuştur.

Bakü'nün petrol şehri olarak ön plana çıkması kenti cazibe merkezi haline getirmiştir. Bunun yanında Sovyet yönetimi Bakü'de Ruslaştırma siyaseti izlemiş, birçok farklı noktadan kente Rus göçü teşvik edilmiştir. Örneğin, 1926-39 yılları arasında Azerbaycan'da nüfusun gözle görülür bir biçimde arttığı gözlemlenmektedir.¹⁸ Bakü'de farklı etnik grupların katkı sağladığı bir nüfus artışı söz konusu olmasına rağmen çalışma sektöründe Azerbaycanlılar kısıtlanmış, milli birliğin sağlanmasını önlemek için diğer etnik gruplardan faydalanılmıştır.¹⁹ Uygulanan göç politikası sonucunda yönetim kademesinde Azerbaycanlıların oranı azalmaya başlamıştır. Yine bu politikanın desteklenmesi adına 1928 yılında resmi idare organlarında Rusça zorunlu dil haline getirilmiştir.²⁰

Azerbaycan'da sosyalizmi yaygınlaştırma çabası, Karabağ'da Ermeniler lehine yapılan düzenlemeler, Azerbaycanlıların siyasi organlarda azınlıkta bırakılması gibi nedenler toplumda yönetime karşı bir tepki oluşturmuştur. Cavanşir bölgesinde Sovyet rejimine karşı ilk silahlı mücadele başlamış, olaylar Gence, Karabağ, Zagatala, Şemkir gibi çeşitli yerleşim alanlarına da yayılmıştır. 1924 tarihine kadar Azerbaycan'da Sovyet rejimine karşı toplamda altmışdan fazla isyan girişimi olmuştur.²¹ Bu isyanlar sonucunda Sovyet rejimi toplumsal huzuru sağlamak için sert önlemlere başvurmuş, isyana katılım gösteren kişileri Nargin adasında ölüme mahkûm etmiştir.

2) Azerbaycan'da Represiya

1920 yılının Nisanında Azerbaycan'da yeni bir dönem başlamıştır. 11. Kızıl Ordu'nun Bakü'yü ele geçirmesiyle neticelenen askeri ilerleme bölgede "Sovyetleştirme" politikasının da başlangıcını oluşturmuş ve bu tarihten itibaren Azerbaycan topraklarında Sovyet sistemine uygun bir mekanizma kurulmaya çalışılmıştır. Kimi bölgede "Sovyetleşme" politikalarına karşı direniş başlamış olsa da kayda değer bir sonuç elde edilememiştir.²² Hızlı bir şekilde Sovyet vatanı yaratmak, toplumda Sovyet sistemine tehdit oluşturabilecek etmenleri silmek için çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Bu uygulamalardan biri de Represiya politikasıdır.

¹⁶ Vəliyev, *a.g.e.*, s. 258.

¹⁷ Həsən Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi (Ən Qədim Zamanlardan-XXI Əsrin İlk Onilliklərinədək)*, Bakı, *y.y.*, 2019, s. 391.

¹⁸ Quliyev, *a.g.e.*, s. 329.

¹⁹ Quliyev, *a.g.e.*, s. 330.

²⁰ Vəliyev, *a.g.e.*, s. 262.

²¹ Qəniyev, *a.g.e.*, s. 385.

²² Cəmil Həsənlı, *Sovet Dövründə Azərbaycanın Xarici Siyasəti (1920-1939)*, Adiloğlu, Bakı, 2012, s. 6.

Bu dönemde kolektif hafızada yer edinen “represiya” politikası Azerbaycan’da da aktif bir şekilde uygulanmıştır. Toplumsal alanda yer edinmiş isimler “vatan haini” “halk düşmanı” gibi yaftalamaların yanında “musavatçı”, “Türkçü”, “Pantürkist”, “Panislamist” gibi iddialardan ötürü kendilerini hedef tahtasında bulmuşlardır.²³ Çeşitli nedenden ötürü halk düşmanı olarak yargılananların bir kısmı Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Sibirya gibi bölgelere sürgüne gönderilmiştir²⁴.

Tasfiyeler öncelikle siyasi figürler üzerinde başlamıştır. Mehmet Yusuf Ceferov, Aslan Bey Sefikürdski, Hudafat Bey Refibeyli, Ahmet Bey Pepinov, Hudadat Bey Melikaslanov, Cemo Bey Hacinski, Hamit Bey Şahtatinski, Reşid Han Kaplanov, Neriman Nerimanbeyli, Heybetkulu Mehmetbeyov, Masey Aleksandroviç Sulkeviç, Habib Bey Selimov, Ahmet Cevad, Mehmet Han Tekinski, Cafer Bey Rüstembeyov gibi isimler Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin kabinesinde çeşitli görevlerde yer aldıkları için süreç içerisinde tasfiye edilip hapse mahkum edilmiş ve bir kısmı da kurşuna dizilerek öldürülmüştür.²⁵ Belirli bir siyasi tecrübeye malik olan bu isimlerin yönetim tarafından tehdit olarak algılanıp, siyasetten dışlanmaları ve hatta sonrasında sürgün, hapis, ölüm gibi cezalara çarptırılmaları yerel halkın temsil edilme imkanını elinden almıştır.

Dönemin siyasi hayatında iştirak etmiş ve tasfiyeye uğramış isimlere Mir Beşir Qasimov, Yusuf Qasimov, Dadaş Bünyadzade, Hamid Sultanov ve eşi Ayna Sultanova da örnek olarak verilebilir. Bu isimlerin bir kısmı kurşuna dizilirken bir kısmı siyasi ve toplumsal hayattan tecrit edilecek şekilde hapis, sürgün gibi uygulamalara maruz kalmışlardır.²⁶

1933 yılında “Parti Temizleme” hakkında kararlar parti içerisinde Azerbaycanlıların sayısı hızla düşürülmüştür. Azerbaycanlıların AzKP’de ve özellikle Bakü parti teşkilatında sayılarının düşük olması, onların toplumsal ve siyasi hayatta rollerini azaltma amacına hizmet etmiştir. Aynı yılın sonunda AzKP-MK’nin birinci katibi seçilen Mir Cafer Bağirov totaliter Stalin rejiminin kurulması yönünde çalışmalarına başlamıştır.²⁷ 1934-38 yılları arasında Azerbaycan Devlet Güvenlik Komitesi başkanlığını yapan Sumbatov Yuveliyen Davidoviç, M. V. Bağirov’un itimadını kazanarak etrafında topladığı Ermenilerin yardımı ile binlerce Azerbaycanlıya “Halk Düşmanı” damgası vurmuş; ilim, sanat, medeniyet, alanında çalışmaları ile tanınan mütefekkilere fiziki ve manevi represiya uygulamıştır.²⁸

Merkezten dayattığı bu politikalar Azerbaycan’da bazı muhalif hareketlere neden olmuştur. 1924 ve 1927 tarihlerinde komünist akımının etkisinde ol-

²³ Qasimov, *a.g.e.*, s. 17.

²⁴ Aslan Bayramov, *Tarixi Faciəbrimiz: Deportasiya, Repressiya və Soyqırım*, Sumqayıt, Sumqayıt Dövlət Universiteti Folklorşünaslıq Elmi-Tədqiqat laboratoriyası, 2015, s. 247.

²⁵ Nəsiman Yaqublu, *Cümhuriyyət Qurucuları*, Nurlar Neşriyat, Bakı, 2018, s. 140-465.

²⁶ Aslan Kənan, *XX Əsrdə Repressiyaya Məruz Qalanlar*, Azərneşr, Bakı, 2011, s. 60.

²⁷ Quliyev, *a.g.e.*, s. 334.

²⁸ Quliyev, *a.g.e.*, s. 335.

masına rağmen parti yönetiminde ön mevkilerde bulunan Eyüp ve Mahmut Hanbudakov kardeşler Moskova yönetimine karşı bir direnç hareketi oluşturmaya çalışmış; Moskova'nın Rus olmayan milletler üzerindeki hegemonyasını, yine merkez tarafından birlik ülkelerine gönderilen rehberleri ve Azerbaycan'a yapılan Rus göçünü eleştirmiş ve taleplerini merkeze iletmışler. "Azerbaycan'da Burjuva ideolojisinin ayaklanması" şeklinde yorumlanan bu girişim Moskova'da tepkilere neden olmuş ve Azerbaycan'da pek çok alanda tasfiyelere yol açmıştır.²⁹

Hanbudakovların idam edilmesinin ardından Sovyet yönetimi Azerbaycan'a Türk ve Müslüman olmayan yöneticiler atamış, bu yolla devlet kademisinde milliyetçi unsur ve aktörlerin yer almasına engel olmuştur. Nitekim bu dönemde Azerbaycan Komünist Parti genel sekreterliğine getirilen Nikolay Gikalo (1929-1939), Vladimir Polonski (1930-1933) ve Ruben Rubenov (1933 Şubat-1933 Aralık) gibi isimler toplumsal alanda milliyetçiliği engellemek için çalışmalar yapmışlardır. İdari önlemlerin yanında hem Moskova'da hem de Bakü'de ulusal hassasiyetin önüne geçmek için basın da bir araç olarak kullanılmıştır. Alınan tedbirlere rağmen Azerbaycan'da milli duyguların güçlü oluşu 1936 yılında dönemin başbakanı Hüseyin Rahmanov tarafından eleştirilmiş ve milliyetçilere karşı ciddi önlemler alınmıştır.³⁰

1936 yılında Azerbaycan'da Stalin'in yönetimine şüpheyle yaklaşan eski parti üyelerine karşı sert baskılara geçilmiştir. 1937'de düzenlenen Azerbaycan MK'nın toplantısında nomenklaturanın³¹ dokunulmazlığı lağvedilmiş ve neticesinde partiden uzaklaştırma, hapis, ölüm gibi cezalar uygulanmaya başlamıştır. Aynı dönemde oluşturulan Troya mahkemeleri Azerbaycan'da da ortaya çıkmış ve hızlı şekilde tasfiyeler gerçekleştirmiştir. Yıl içerisinde Azerbaycan'da toplam 4425 kişi uzun süreli hapis cezasına, 2792 kişi ise ölüm cezasına, çarptırılmıştır.³²

Güçlü bir milli bilince sahip, her türlü engel ve kısıtlamayla karşılaşsa da ideolojisinden taviz vermeyen Azerbaycan milliyetçileri çalışmalarına devam ederken Stalin 1937 yılında parti ve devlet idarelerini "halk düşmanlarından" temizleme gayesiyle bir karar almıştır. Bu karar neticesinde SSCB'ye bağlı ülkelerde milli hassasiyetler taşıyan aydın, sanatçı ya da devlet adamlarının yok edilmesi uygulamasına başlanmıştır.³³ 1920 yılının Şubat ayında AzKP üyeliğine seçilen Ruhulla Ahundov, Əliheydər Qarayev, Sultan Mecid Efendiyev, Gazanfer Musabeyov, Dadaş Bünyadzade, Mirza Davud Hüseyinov gibi isimler

²⁹ Ebulfez Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 172-173.

³⁰ Süleymanlı, *a.g.e.*, s. 174.

³¹ Nomenklatura olarak bilinen imtiyazlı grubun ilk teşekkülü Bolşevik devriminin ilk yıllarına dayanmaktadır. Yurttaşların sosyal durumlarına göre sınıflandırılması anlamına da gelmektedir. Zaman içerisinde ifade ettiği anlam değişmiştir, ilk başta parti genel merkezindeki mevkileri belirlemek için kullanılırken, sonrasında rejimin ayrıcalıklarından yararlanan komünist parti üyelerini tanımlamak için kullanılmaya başlamıştır.

³² Əldar İsmailov, "a.g.m.", s. 198 (İsmailov, *Sovetskiy*).

³³ Süleymanlı, *a.g.e.*, s. 175.

1937 yılında alınan kararlar halk düşmanı ilan edilmiş ve hıyanet, casusluk gibi suçlamalara maruz kalarak kurşuna dizilmişlerdir.³⁴

Yeni ideolojinin etkin olduğu bir toplum yaratmaya çalışan Sovyetler Birliği, geçmişle bağın koparılması için her türlü dinamiğe savaş açmıştır. Siyasi kadrolardaki tasfiyelerden sonra ülkenin önde gelen edebiyatçıları, tarihçileri, sanatçıları sorgulanmaya başlamıştır. Bu isimler arasında en bilinenleri Hüseyin Cavid, Feridun Köçerli, Mikayil Müşfik, Abbas Mirza Şerifzade, Tağı Şahbazi, Salman Mumtaz, Yusif Vezir Çemenzemenli, Ahmet Cevad'tır. Özellikle H. Cavid, Y. V. Çemenzade, F. Köçerli gibi edebiyatçılar Rus diline karşı ana dilde eğitimin müfredatta olmasını ve yaygınlaştırılmasını; anadilde eğitimin büyük önem taşıdığını dile getirmişlerdir.³⁵ Aydınların Azerbaycan ulusal dili üzerine düşünceleri ve çabaları onları yönetimin hedefi haline getirmiştir.

Azerbaycan'da represiyaya maruz kalanlar arasında kadınlar da bulunmaktadır. Ülkenin ilk komünist kadın liderlerinden biri olan Ayna Sultonava bu kadınların en bilinenlerindedir.³⁶ Kadınları toplumsal hayatta görünür kılmaya çalışan Sovyet yönetimi, ideolojik tehditle karşılaştığında cinsiyet ayrımı yapmaksızın aynı baskıyı kadınlara da uygulamıştır. Ayna Sultanova'nın yanı sıra, ünlü şair Ahmet Cevad'ın eşi Şükriye Ahundzade de bu baskı politikası sonucu sürgüne gönderilmiştir.³⁷

Azerbaycan'da 20. yüzyılın ilk çeyreğinde uygulanmaya başlayan ve baskı, büyük terör, tasfiye, büyük kıyım gibi isimlerle anılan "represiya" uygulaması 1937-38 yıllarında zirveye ulaşmıştır.³⁸ Yalnız 31 Ocak 1938 tarihinde Komünist Partisi Genel Komitesi tarafından "Anti-Sovyet Elementler Hakkında" karar kabul edilmesi neticesinde 2000 kişi ölüm cezasına çarptırılmıştır. 1937-1938 döneminde ise kitlesel ölüme maruz kalanların sayısı 100 bine yakındır.³⁹

Sovyet yönetiminin uyguladığı bu politika, Azerbaycan başta olmak üzere birçok ülkede ciddi kayıplara neden olmuştur. Bu dönemi Hosking şu şekilde izah etmektedir:

"Özellikle köylüler ve entelektüeller arasında, 1930-53 yılları arasında az bir üyesi, demir teller ya da demir parmaklıklar ardına koyulmayan, hiçbir umudun olmadığı bir yere sürgün edilmeyen, sürekli hastalık, sakatlık ve ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kalmayan sadece birkaç aile vardır."⁴⁰

³⁴ Nurəddin Muğanlı, "Tarixin Yaddaşına Hopan İnsan Fəryadları", *İki Sahil*, No: 128, 2020, s. 18.

³⁵ Kamal Camalov, "Repressiya qurbanı olan ədiblərimizin ana dili tədrisinin zəruriliyi uğrunda mübarizəsi", *Azərbaycan Dili Və Ədəbiyyat Tədrisi*, No: 267, 2021, s. 92-102.

³⁶ Muğanlı, *a.g.e.*, s. 19.

³⁷ Bəkir Nəbiyev, *Əhməd Cavad*, Ozan Neşriyyatı, Bakı, 2004, s. 33.

³⁸ İradə Əliyeva, *Repressiya Qurbanları: Teymur Salahov*, İndigo Neşriyat, Bakı, 2012, s. 10.

³⁹ Əldar İsmailov, "a.g.m.", s. 199 (İsmailov, Sovetskiy).

⁴⁰ Geoffrey Hosking, *Rusya ve Ruslar*, Çev. Kezban Acar, 2. bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 646.

3) Tasfiye Sonrası Bakü

Yaklaşık yetmiş yıl devam Sovyet yönetimi, kendi sistemini özellikle meydana getirmiştir. Sosyalist kurallar doğrultusunda politikalar üreten yerel yönetimler toplumu dönüştürmek için birçok araç kullanmışlardır. Eğitim, din, dil gibi topluma doğrudan etki eden temel dinamikler yeni ideolojik tasavvuru topluma iletmek için göz önünde bulundurulmuş başlıca etmenler arasındadır. Bunun yanında, şehirlerin de bu süreçte sosyalist prensiplere sahip olduğu, bu prensipler ile kurgulandığı bilinmektedir.⁴¹ Sosyalist ilkelerle bezenmiş şehirler toplumsal dönüşümde insanların bilinç altına inmek için temel mekân olma görevini üstlenmişlerdir.

1920-40 yılları arasında yerel yönetimler aracılığıyla gerçekleştirilen tasfiye politikasının toplumda etkisi derin olmuştur. Geleneksel ve milli duyguların yeşermesini, yayılmasını, temsil edilmesini önlemeye yönelik bu tasfiye girişimi, sosyalist ideolojiyi temsil edecek kadrolara yeni alan yaratırken toplumsal kırılmalara da neden olmuştur. Bu kırılmaların görüldüğü yerlerden biri olan Bakü bağımsızlıktan sonra ulusal bir kimliğe bürünmek için değişime gitmiştir. Yeni bağımsız yönetim ulus kimliğini oluşturmak için adımlar atmış, geçmişte var olan geleneksel figürleri gün yüzüne çıkarma girişimlerinde bulunmuştur.⁴² Bu girişimlere uygun olarak, genellikle 1920-40 yılları arasında tasfiye edilen, sürgüne gönderilen, hapse atılan ya da kurşuna dizilen siyasi ve toplumsal alanda önemli bir etkiye sahip fikir adamlarını/toplum önderlerini gün yüzüne çıkarma faaliyeti başlamıştır.

Toplumsal alanda görünürlüğü artırılan ilk grup siyasi hayatta yer alıp, represiyaya maruz kalan isimlerden oluşmaktadır. Bu kapsamda yasal düzenlemeler de yapılmıştır. Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti ilk olarak “Siyasi repressiya qurbanlarına bəraət verilməsi haqqında” kanun çıkartarak tasfiyeye uğramış olanların haklarını iade etmiştir. Bu minvalde 15 Mart 1996 tarihinde Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev tarafından onaylanan kanun⁴³ ile Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarında siyasi baskıya uğramış insanların beraatına, siyasi, sosyal ve medeni haklarının iyileştirilmesine, manevi kayıplarının tazminine ilişkin yasal dayanak oluşturulmuştur. Hukuki işlemlerin yanı sıra, toplumsal alanda da bu isimlerin görünür kılınması önem addetmiştir. Bu nedenle, Bakü, milli kimlik oluşumuna paralel olarak geçmişte yaşananların sergilendiği ya da temsil edildiği ulusal bir şehir olma yoluna girmiştir.

Sovyet yönetimi, resmî ideolojisinin halkta kabul görmesi için birtakım teşkilatlar kurmuştur. Bu teşkilatlar arasında bulunan kadın kulüpleri; ka-

⁴¹ Emre Sevim, “Rethinking Roots Of Socialist City”, *Approval Of The Thesis Of Master Of Science In Urban Design In City And Regional Planning Department*, Middle East Technical University, Ankara, 2015, s. 20.

⁴² Mehriban Gasımova, “Azerbaycan’da Milli Kimliğin Oluşumunda Dinin Rolü”, *Basılmamış Doktora Tezi*, T.C Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalı, İstanbul, 2006, s. 136.

⁴³ <http://www.e-qanun.az/framework/1774>

dınların toplumsal hayatta varlığını arttırmaya ve sosyalist fikirler esasında gelişim göstermeye odaklanmıştır. Bu kulüplerin ilk örneği 1920 yılında kurulan “Ali Bayramov” isimli kadın kulübüdür. Ayna Sultanova, Gülare Göylü, gibi entelektüel seviyesi yüksek, siyasi tecrübe ve bilgi birikimine sahip kadınlar zamanla Sovyet yönetiminin beklentilerine zıt düştükleri için yönetimin dikkatini çekmiş ve tasfiye edilmişlerdir.⁴⁴ Bu isimler arasından Ayna Sultanova özel bir önem taşımaktadır. Siyasi faaliyetleriyle beraber, “Şark Kadını” gazetesinin de redaktörlüğünü üstlenen Ayna Sultanova, eşi Hamid Sultanovla birlikte öldürülen isimler arasındadır.⁴⁵ İlk Azerbaycanlı komünist kadınlardan olan Ayna Sultonova, bir park ve parkın içerisinde yer alan heykelle Bakü kentsel alanında temsil edilmektedir. Kesişme, toplanma ve nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu bir alanda tasarlanan bu mekân aracılığıyla Azerbaycan, Sovyetler tarafından öldürülen, siyasi hayatta aktif rol oynayan, entelektüel, aydın kadını mekansallaştırmıştır.

Stalin’in temizlik politikasına maruz kalan Azerbaycanlı edebiyatçılar arasında Ahmet Cevad, Hüseyin Cavid, Mikayil Müşfik, Tağı Şahbaz gibi toplumun önem atfettiği mütefekkirler bulunmaktadır. Bu isimler hem edebiyat alanında yaptıkları çalışmalarıyla hem de ulusal söylemleriyle döneminin dikkat çeken sanatçıları olmuşlardır. Bağımsızlıktan sonra bu kişilerin isimleri çeşitli kentsel mekanlara verilerek ölümsüzleştirilmiştir. Bu isimler arasında 3 Haziran 1937 tarihinde tutuklanıp sürgüne gönderilen ve Tayşet şehrinin ağır koşullarında ölen Hüseyin Cavid⁴⁶, üniversiteler bölgesi olarak bilinen Elmler Akademiyası (İlimler Akademisi) alanında bir park ve heykelle kentsel mekânda yerini almıştır.

Hem mekânın isimlendirmesiyle hem de parkın içerisinde konumlanan heykel ile Hüseyin Cavid’in anısı yaşatılmaktadır. Parkın içerisinde yer alan heykel 1993 yılında Ömer Eldarov tarafından yapılmış ve zamanla etrafına süs havuzları eklenerek Bakü sakinleri için bir sosyalleşme alanına çevrilmiştir. Günümüzde Hüseyin Cavid parkı, bölge insanları tarafından sıklıkla kullanılan bir kentsel mekandır. Her türlü yaş aralığına hitap eden park, bağımsızlıktan sonra milli kimliğin halk tarafından diri tutulmasını sağlayan bir kentsel alan olarak işlevini korumaktadır. Parkın yanı sıra Bakü’nün merkezinde Hüseyin Cavid müzesi de yer almaktadır. Edebiyatçının yaşadığı ev de zamanla müzeye çevrilerek Bakü sakinlerinin ve turistlerin ziyaretine açılmıştır.

1937 yılında tasfiyeye uğrayan isimler arasında edebiyatçı Ahmet Cevad ve onun eşi Şükriye Hanım da bulunmaktadır.⁴⁷ Bu isimlere ek olarak aynı tarihte hapse atılan bir diğer isim de Mikayil Müşfik’tir. Kurşuna dizildiğinde

⁴⁴ G. İ. İbrahimova, “Qadın Klubları (1920-1930-Cu İllər)”, *Bakı Universitetinin Xəbərləri, Humanitar Elmlər Seriyası*, No: 4, 2009, s. 102.

⁴⁵ Qərənfil Dünyamin, “Ayna Sultanova kim idi?”, *Kaspi*, 31 Avqust.-2 sentyabr, 2013, s. 8.

⁴⁶ Rafael Hüseyinov, *Vaxtan uca (Hüseyn Cavid və Müslüm Maqomayev haqqında)*, İşıq Yayınları, Bakı, 1987, s. 276.

⁴⁷ Nazif Ələkbərlı, *Üç budaq: Əhməd Cavad, Mikayıl Müşfiq, Almas İldırım*, Şirvan Nəşr, Bakı, 2007, s. 13-82.

29 yaşında olan Mikail Müşfik⁴⁸, genç yaşına rağmen edebi gücü gelişmiş, halk arasında şiirleri ağızdan ağıza dolaşan bir edebiyatçıdır. Bu özelliğinden dolayı yönetimin dikkatini çekmiş önce hapse atılmış, daha sonra işkencelere maruz kalmış ve 6 Ocak 1938 tarihinde kurşuna dizilmiştir.⁴⁹ Yasamal bölgesi, inşaatçılar caddesinde yapımı 1970’te tamamlanan Mikail Müşfik heykeli ve parkı bulunmaktadır. 1953 yılında Stalin’in ölmesiyle hakimiyeti ele geçiren Kruşçev bir önceki dönemin politikalarını eleştirmiştir. Bunlar arasında Stalin döneminin tasfiyeleri (repressiyaları) de yer almaktadır. Bu dönemde Azerbaycan’da baskıya maruz kalan isimlerin davalarına tekrar bakılması gündeme gelmiş ve haksız yere öldürülenlerin hakları iade edilmiştir.⁵⁰ Bu isimler arasında Mikail Müşfik de yer almaktadır. 23 Mayıs 1956 tarihinde SSCB Yüksek Mahkemesinde alınan karar neticesinde Müşfik, kendisine yöneltilen ve ölümüne neden olan suçlardan beraat etmiştir.⁵¹ Bu yumuşama politikasına paralel olarak bu isimlerin kentsel alanda yer almasına izin verilmiştir. Represiyaya maruz kalan bir diğer önemli şair, Ahmet Cevad’ın ismi Bakü’nün merkez caddesini süslemektedir. Önemli bir kentsel dolaşım alanına verilen bu ismin yanı sıra Ahmet Cevad’ın heykelinin ve müzesinin yapılması yönünde talepler de söz konusudur.⁵²

Bu isimlerin kentsel alanda somutlaştırılmasının yanında, 2019 yılında Bakü’de “Devlet Sınır Hizmetleri (Dövlət Sərhəd Xidməti) bünyesinde “Siyasi Repressiya Kurbanları Müzesi (Siyasi Repressiya Qurbanları Müzeyi) açılmıştır. Müze repressiya döneminde uygulananları gözler önüne serecek biçimde tasarlanmıştır. Müzede yer alan bölmeler, geçmişteki olayları yansıtacak şekilde oluşturulmuştur. İşkence, infaz, hapis gibi odalar, geçmişteki haliyle bugün ziyaretçilerini karşılamaktadır. Bu odaların yanında müzede, repressiya dönemine ait fotoğraf ve dökümanlar da bulunmaktadır. Müzenin amacı, yeni nesillere repressiyaya kurban giden Azerbaycanlıları tanıtmak ve ulus fikri oluşumuna katkı sağlamaktır.

4) Büyük Temizlik Öncesi Moğolistan’da Genel Durum

20. yüzyıl başlarında Moğolistan’ın sosyal, ekonomik ve siyasi hayatında birtakım önemli değişimler meydana gelmiştir. Yaşanan bu değişimler mevcut konjonktürün de etkisiyle Moğolistan’da yeni fikir akımlarının gelişip yayılmasında etkili olduğu gibi aynı zamanda ülkenin geleneksel toplum yapısında da değişikliğe yol açmıştır.⁵³ Yeni devlet politikasının uygulanmaya başlamasıyla Moğolistan’ın iç ve dış siyaseti hareketlenmeye başlamıştır.

⁴⁸ Ahmet Dilgam, “Mikail Müşfik Öz Geçmiş”, *Koroğlu Aylık Dil, Kültür ve Edebiyat Dergisi*, No: 13, 2016, s. 8.

⁴⁹ Şükrü Halük Akalın, “Kurşuna Dizilen Şair Mikayıl Müşfik 110 Yaşında”, *Türk Yurdu*, No: 372, 2018, s. 85.

⁵⁰ Tahir Qaffarov, *Azərbaycan Tarixi: Yeddi cüddə*, C. VII, Elm Nəşriyyatı, Bakı, 2008, s. 115-116.

⁵¹ Akalın, “a.g.m.”, s. 85.

⁵² <https://axar.az/news/kult/563003.html>

⁵³ Hişigt N., *1921 Onu Huvişgal ba Ardum Curamt Tsereg*, ed. Bat-Oçir Lhamsüren, Soyombo Yayınevi, Ulaanbaatar, 2011, s. 59.

29 Aralık 1911 tarihinde Moğolistan'da Mançu yönetimi sona ermiş ve Moğolistan bağımsızlığını ilan etmiştir. Bağımsızlıkla birlikte hem ulusal hem de ekonomik gelişim planlarını gündemine alan Moğolistan, 1912-20 yılları arasında çeşitli alanlarda reformlar yapmıştır. Bu reformlar çerçevesinde orduyu modernize etmek amacıyla Rusya'dan askeri eğitimciler getirilmiştir. Buna ek olarak ekonomik alanda Rus tüccarlara gümrüksüz ticaret yapma hakkı tanınırken, eğitim alanında ise Rus eğitim kurumlarının açılması yapılan reformlara örnek teşkil etmektedir. Rus okullarının açılışı, toplumsal alanda Rusçayı bilenlerin sayısını arttırdığı gibi öğrencilerin eğitim amacıyla Rusya'ya gönderilmesine de zemin hazırlamıştır.

Moğolistan hükümeti, uluslararası alanda tanınmak için birtakım adımlar atmıştır. 3 Kasım 1912 tarihinde Çarlık Rusya ile dostluk antlaşması imzalamış ve bu anlaşma neticesinde Moğolistan'ın bağımsız bir devlet olduğu kabul edilmiştir. Bu ikili anlaşmaya karşı çıkan Çin, 8 Kasım 1913 tarihinde Pekin'de Rusya ile mutabakat oluşturarak Moğolistan'ı içeren bir bildiri yayınlamıştır.

Bu anlaşmaya göre Rusya, Çin'in Moğolistan üzerindeki egemenliğini tanımıştır. Bu duruma Moğolistan'ın itiraz etmesi Kyahta'da (Altın Bulak) Rusya, Çin ve Moğolistan temsilcilerinin mevcut durumla ilgili müzakerelere başlamasına sebep olmuştur. Yapılan müzakereler sonucunda 7 Haziran 1915 tarihinde Kyahta Antlaşması imzalanmış ve Dış Moğolistan⁵⁴ özerk hâle gelmiştir.⁵⁵

Rusya'da meydana gelen Şubat Devrimi ile Çarlık hükümeti son bulmuş, Geçici bir hükümet iş başına gelmiştir. Ardından Bolşevikler, Ekim 1917'de Geçici hükümeti devirerek iktidara gelmiştir. Rusya'nın içinde bulunduğu bunalımdan yararlanmak isteyen Çin, Kyahta antlaşmasını tek taraflı feshederek Dış Moğolistan'ı tekrar kendisine bağlamaya çalışmıştır. Moğol devlet adamları üzerinde ciddi bir baskı kuran Çin yönetimi, 22 Kasım 1920 tarihinde Dış Moğolistan'ın özerkliğine son veren bir kararname yayınlamıştır. Neticede Bogd Han bu baskıya direniş göstermişse de Moğolistan'da Çin askeri rejiminin kurulmasına engel olamamıştır.

Moğolistan'da 1921 yılı başlarında tekrar özgürlük mücadelesini başlatmak için silahlı bir gücün oluşturulması gündeme gelmiştir. 9 Şubat 1921 tarihinde yapılan Devrim Konferansı'nda Sühbaatar'a asker toplama yetkisi verilerek halk savaşa çağrılmış⁵⁶ ve ardından "Moğol Devrimci Halk Partisi" gibi devrimin ilk grupları bu dönemde ortaya çıkmıştır.⁵⁷ 1921 yılında ise Kızıl Ordu, Moğolistan'ın bağımsızlığını kazanması için Moğol Devrimci Halk Ordusu'nun yanında yer almıştır.⁵⁸ Moğol aydınlar ise millî bilincin yeniden

⁵⁴ Günümüz Moğolistan, kaynaklarda Dış Moğolistan (Ar Mongol, Gadaad Mongol) olarak kullanılırken Çin sınırları içerisinde bulunan İç Moğolistan ise daha çok Övör Mongol olarak kullanılmaktadır.

⁵⁵ U. E. Bulag, "Independence as Restoration: Chinese and Mongolian Declarations of Independence and the 1911 Revolutions", *The Asia-Pacific Journal*, C: X, No: 52, 2012, s. 1.

⁵⁶ Hişigt N., *Mongolun Huvisgal: 1921*, Bembisan Yayınevi, Ulaanbaatar, 2011, s. 59.

⁵⁷ Çoybalsan Horloo, *Mongolun Huvisgalun Tüüh*, Uls Yayınevi, Ulaanbaatar, 1950, s. 29.

⁵⁸ Mönhbaatar H., "Baytsaalt ba Eruu Şüült", *Mongol Dahi Uls Töriyn Helmeğdүүлт/1921-1940*

canlanmasına yönelik eserler ortaya koyarak hem Moğolların etnik kökenine dikkat çekmiş hem de bağımsızlık fikirlerinin toplumsal alanda yayılması için çalışmışlardır.⁵⁹ Yaşanan bu gelişmeler Moğolların, tarihsel süreçte ülkelere geleneklerini ve topraklarını muhafaza etmek için verdikleri en önemli mücadelelerden birini oluşturmaktadır.

1921 Devrimi'yle birlikte yeni bir döneme giren Moğolistan, bu sürece uygun olarak siyasi, ekonomik ve toplumsal alanlara yönelik politikalar üretmiştir. Bu sürecin siyasi kanadını "Moğolistan Halk Partisi" oluştururken ülkede siyaseti kalıcı kılmak ve toplum refahını oluşturmak için birtakım atılımlar gerçekleştirmiştir.⁶⁰ Bu politikalar çerçevesinde Moğolistan hükümeti, piyasa ekonomisi ve eğitim odaklı bir kalkınma yolunu seçerek hem vatani düşman işgalinden kurtarmak hem de köleliği kaldırarak Moğollara sosyal ve ekonomik alanda özgürlük sağlamak adına mücadele etmeye başlamıştır.⁶¹

Moğol dış siyasetinde Sovyetler Birliği başta olmak üzere büyük güçlerin jeopolitik çıkarları etkili olurken⁶² iç siyasette ise 1921 devrimi sonrası Moğol liderleri arasında oluşan fikir ayrılıkları ön plana çıkmıştır.⁶³ Sovyet hükümetinin Moğol bağımsızlık mücadelesini desteklemesi iki ülke arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkilemiş⁶⁴, ilişkiler sadece askeri alanla sınırlı kalmayıp, toplumsal alanda da gerçekleşmiştir. Moğolistan'da 1930'ların ortalarından itibaren Sovyetlerin yardımıyla ulusal bir endüstriyel taşımacılık birliği kurulmuş, yine Sovyetlerden alınan kredi ile ülkenin kalkınmasına yönelik projeler tasarlanmıştır.⁶⁵ İlerleyen dönemlerde ikili ilişkilere Stalin'in politikaları yön vermiştir. Bütün gücü elinde toplamak isteyen Stalin, çevresinde ona karşı tehdit oluşturabilecek insanlara karşı bir "temizlik" politikasına girişmiştir. Stalin'in bu politikasını uyguladığı ülkelerden biri de Moğolistan olmuştur. Devrimin yankıları devam ederken din adamı Sac liderliğindeki bir grup insanın tutuklanmasının ardından bir baskı dönemi başlayınca Moğol toplumunun tüm kesimleri bu olaydan olumsuz olarak etkilenmeye başlamıştı.

On, haz. Gerelt-od Ts., Konrad Adenauersan Yayinevi, Ulaanbaatar, 2010, s. 73; S. G. Luzyanin, *XX Zuunu 20-30-aad Onu Oros, Mongol, Hyataa Hariltsaanu Tüühees*, Erül Enh Yayinevi, Ulaanbaatar, 1998, s. 15.

⁵⁹ Punsaldulam Bor, *1911 Onu Mongolun Ündesniy Huvisgalun Tüüh Biçleg (1911-2003)*, Tsomorli-gtöv Yayinevi, Ulaanbaatar, 2006, s. 9.

⁶⁰ Loncid Ts., "Mongol Ulsun Gadaad Baydal, Ediyen Zasag, Soyulun Amidral", *Mongolun Tüühiin Huraanguy Hereglüün 1924-1940*, Yay. Hüühenbaatar D., Öngöt Yayinevi, Ulaanbaatar, 2000, s. 4.

⁶¹ Sodnomdarjaa Otgoncargal, *XX Zuunu Mongolun Tüühiyg Şineer Ergen Harahui (1921-1990)*, Admon Yayinevi, Ulaanbaatar, 2003, s. 28.

⁶² Budbayar İ., "Uls Töriyn Helmeğdüülett, Tüüniy Hor Urşig", *XX Zuunu Mongol Uls*, ed. Sühbaatar D., Mönhiyn Üseg Yayinevi, Ulaanbaatar, 2017, s. 105.

⁶³ Boldbaatar C., "Mongol Dahi Uls Töriin Helmeğdüülett, Tüüniy Hor Urşig, Ür Dagavar", *Uls Töriin Helmeğdüülett: Saltgaan, Ür Dagavar, Surgamc*, haz. Daş-Oçir S., Konrad Adenauersan Yayinevi, Ulaanbaatar, 2017, s. 26; Pürev S., Bold B., *Helmeğdüüleltiyn Tsunami*, Admon Yayinevi, Ulaanbaatar, 2017, s. 4.

⁶⁴ Mönhbaatar, "a.g.m.", s. 74.

⁶⁵ Dorc P., "BNMAU-ın Tusgaar Togtnol, Batlan Hamgaalah Hüçiyg Zuzaatgah Talaar Avsan Arga Hemcee 1930-1940", *Mongolun Tüühiin Huraanguy Hereglüün 1924-1940*, Yay. Hüühenbaatar D., Öngöt Yayinevi, Ulaanbaatar, 2000, s. 70.

5) Moğolistan'da Tasfiye Dönemi

Moğolistan'da büyük temizlik, 1921 devrimine karşı olan ve liderliğinde din adamı Sac'ın bulunduğu bir grubun tutuklanmasıyla başlamıştır. Olaylar gittikçe tırmanırken Ağustos 1922'de Kızıllar, eski Başbakan Boodoo'yu, eski İçişleri Bakanı Da Lam Puntsagdorc'u ve eski Geçici Hükümet Başkanı Çagdarjav'ı öldürmüştür. Olayların toplumsal alanda yayılmasında etkili olan kimi isyanlar görülmüştür. Bunlar 1923 Tserendorc liderliğindeki isyan, 1924'te Ulaangom Manastırı keşiş isyanı ve 1926 Namnan Uul İlçesindeki keşiş isyanıdır. Ağustos 1924'te ise Başbakan Yardımcısı Danzang, "Moğolistan'ı Kızıl Rusya'nın etkisinden ve ideolojisinden uzak tutmak" görüşünden dolayı öldürülmüştür. Siyasi baskının derinleşmesinde iç faktörlerin yanı sıra dış faktörlerin de etkisi söz konusudur. Sovyetler Birliği'ne karşı kale görevi görececek bir bölge oluşturmak isteyen Japonya, Moğolistan'ı topraklarına katarak Asya ve Sovyetler Birliği'ni işgal etme politikasını gerçekleştirmek düşüncesindeydi.⁶⁶ Japonya'nın ve ülke içindeki keşişlerin tehdidinde karşı Moğolistan'ı uyaran Stalin, bu iki unsura karşı verilecek mücadelenin, devletin ana siyasetini oluşturması yönünde Moğollara ultimatom vermiştir⁶⁷. 1930'ların başından itibaren, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin Moğolistan'a yönelik politikası daha aktif bir nitelik kazanmıştır. Adı geçen dönemde Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi bünyesinde bölge hakkında düzenli istihbarat sağlamak ve bölgeye yönelik karar mekanizması oluşturmak amacıyla "Moğol Komisyonu" kurulmuştur. Japon casusların Moğolistan'daki tapınaklara sızdığını düşünen Stalin, Moğol yöneticilere ülkede bulunan manastırları kontrol altına alma, yok etme ve keşişleri baskı altına alma çağrısında bulunmuştur.

Devrim karşıtı ayaklanmalar 1932 yılında Arhangay, Övörhangay, Hövsgöl ve Hovd illerinde isyana ve sonrasında iç savaşa dönüşmüştür.⁶⁸ 1932 ayaklanmasının önemli nedenleri arasında parti ve hükümetin uygulamış olduğu aşırı devrimci politikalar ve artan yolsuzluklar gösterilebilir. Ardından Moğolistan'da bulunan Buryatlar, Sovyetler Birliği ve Komintern tarafından ihanetle suçlanmış, onlara yönelik imha planı hazırlanmıştır.⁶⁹ Esasında siyasi kıyımın doruk noktasını 1933 Lhümbe davası oluşturmuş⁷⁰ olaylar sırasında

⁶⁶ Boldbaatar C., Sancdorç M., Şirendev B., *Mongol Ulsun Tüüh*, C. V, Admon Yayınevi, Ulaanbaatar, 2003, s. 203.

⁶⁷ Boldbaatar, "a.g.m.", s. 27.

⁶⁸ Pürev, Bold, *a.g.e.*, s. 5.

⁶⁹ Hüühenbaatar Daşgombo, "Mongolun Niygmiyn 'Sotsializmçlah' 'Zuun' Kommunizmun Bodlogo, Üyl Acillagaa Hor Urşig 1928-1932", *Mongolun Tüühiyn Huraanguy Hereglüün 1924-1940*, Yay. Hüühenbaatar D., Öngöt Yayınevi, Ulaanbaatar, 2000, s. 53.

⁷⁰ Lhümbe davası Cengiz Han soyunun tekrar birleşmesini engellemektir. Bu görüşe destek veren aydınlar da tutuklanmıştır. Lhümbe Davasında adı geçen 2140 kişiden 534'ü tutuklanmış, 257'si hapsedilmiş ve 60'ı idam edilmiştir. 126 kişi Sovyetler Birliği'ne sürülerek çoğu hapishanelerde ölmüştür. 25 Haziran 1934'te Lhümbe dâhil 33 kişinin katıldığı sözde gruptan 13'ü idama mahkûm edilmiştir. Daha sonraki yıllarda ise davanın tamamen uydurma olduğu ortaya çıkmıştır. Boldbaatar, "a.g.m.", 2017, s. 26; Boldbaatar-Sancdorç-Şirendev, *a.g.e.*, 2017, s. 464.

siyasî ve askeri personelle birlikte yüzlerce sivil zulme uğramıştır. Lhümbe⁷¹ ile birlikte olaya karışan diğer kişilerin ifadelerinden o dönemde bir Japon istihbarat teşkilatı kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu teşkilatın devrime karşı silahlı bir ayaklanma hazırlığı içinde olduğu düşünülse de bu kanıtlanamamıştır. Başlangıçta davanın kanıtı olarak kabul edilen bir mektupta teşkilat kurma olayının doğrudan bir iftira olduğu kabul edilmiş ve bu durum bilirkişi raporuyla doğrulanmıştır. Sorgulama, dayak, yıldırma ve hile gibi yasadışı yöntemlerle Lhümbe ve beraberindeki kişiler itiraf etmeye zorlanmış ve bu yöntemin daha sonraki tutuklamalarda da kullanıldığı belirtilmiştir. Kovuşturmalar adli merciler tarafından yapılmamış, savcılar tarafından soruşturulmamış ve şüphelilerin kendilerini savunmasına izin verilmemiştir. Sonuç olarak yaşananlar sonrasında yaklaşık 1.500 kişi idama mahkûm edilmiştir.⁷²

1934 yılında Moğolistan Başbakanı P. Genden, H. Çoybalsan, R. Mend ve O. Darhçirav SSCB Askerî Konseyi'nde Sovyet devlet adamlarıyla bir araya gelerek iç ve dış gelişmeler hakkında birtakım görüşlerde bulunmuşlardır. Stalin 1934 toplantısında, Moğol liderlerini başarısızlıkla itham etmiş, keşişlerle savaşmadan ülkenin bağımsızlığının savunulamayacağını vurgulamıştır.⁷³

Sovyet devlet adamları, başbakan P. Genden'i Stalin'in taleplerine riayet etmemekle suçlamış, onu görevden azletmek için uğraşmışlardır. Kasım 1934'te Stalin, Moğolistan Başbakanı Peljid Genden'i kabul ettiğinde, ülkede Genden ve keşiş hükûmeti olmak üzere iki yönetimin varlığından bahsederek keşişlerin daha güçlü olduğu vurgusunu yapmıştır.⁷⁴ Bu nedenle keşişlerin sıkı bir denetim altında olmaları gerekliliğinin altını çizmiştir. 28 Ekim 1935 tarihinde Sovyetler Birliği'nin Moğolistan'daki temsilcisi Tairov tarafından Moskova'ya Genden'in başbakanlıktan istifasını talep eden resmi bir mektup gönderilmiştir. Moğol yöneticiler, baş düşmanın keşişler olmadığını ve masum keşişlerin suçlu duruma düşürüldüğünü savunmuşlardır. 1935 yılı sonunda Stalin, Moğol heyeti ile bir görüşme daha yaparak bu durumu kabul etmediğini bildirmiş ve keşişlerle mücadele edilmemesinden duyduğu memnuniyetsizliği tekrar dile getirmiştir. 1936 yılı başlarında Sovyet yönetiminin isteği üzerine Genden⁷⁵ görevden alınarak Sovyetlere teslim edilmiş, onun yerine ana görevi "devrim karşıtları" ile savaşmak olarak vurgulanan Çoybalsan başbakanlığa getirilmiştir.⁷⁶ Çoybalsan, Sovyet Rusya'nın taleplerini eksiksiz olarak yerine getirmeye çalışmıştır.

⁷¹ Bu dönemde Jambun Lhümbe, Parti Merkez Komitesi sekreteriydi.

⁷² Genden Togooç, *Gurvan Tümen Hüniy Ami*, Şuvuun Saaral Yayınevi, Ulaanbaatar, 1999, s. 151.

⁷³ Boldbaatar, Sancdorç, Şirendev, *a.g.e.*, s. 204.

⁷⁴ Genden, *a.g.e.*, s. 88.

⁷⁵ P. Genden, Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan ettiği günün yıl dönümünde, 26 Kasım 1937 tarihinde, idam edildi.

⁷⁶ Özellikle Çoybalsan'ın 'Devlet Mareşali' unvanını almasından sonra yüksek rütbeli birçok hükümet yetkilisi ona itaat etmek zorunda kaldı. Semçig İ., "Horloogiyn Çoybalsan", *XX Zuunu Mongolun Tüüht Hümüüs, Uls Töriin Hörög-1*, Yay. Baasandorç Ts., Soyombo Yayınevi, Ulaanbaatar, 2007, s. 317.

Çoybalsan'ın ülke içerisinde etkinliğini artırmasının ardından Moğol Devrimci Halk Partisi gücünü ve konumunu kaybetmeye başlamıştır. İç siyasetten yalnızca Savunma Bakanlığı ile Çoybalsan'ın haberdar olması, ülke içinde tehdit unsurlarını engellediği gibi birçok keşişin de çeşitli bahanelerle suçlanmasına yol açmıştır. Moğol devlet adamlarının bir kısmı Çoybalsan'ın keyfi hareketlerinden rahatsızlık duyarak gücünü sınırlama arayışına girmişlerdi.⁷⁷ Çoybalsan, devletin ve hükümetin tüm işlerini Sovyet hükümetinin sıkı kontrolü ve talimatları altında yürütmüştür. 1936 yılı sonlarında Çoybalsan, Stalin tarafından sempati duyulan tek Moğol yetkili olarak ön olana çıkmıştır. Çoybalsan'ın Savunma Bakanı olarak atanmasının ardından ise kendine karşı gelenleri temizlemeye başlamıştır.⁷⁸ Bu süreçte Çoybalsan bir takım Moğol makamlar tarafından ülkesi ve halkı için çalışmak yerine Stalin'in talimatlarını yerine getiren kişi olarak görülmeye başlamıştır.⁷⁹ 1937 yılında Çoybalsan, Savunma Bakanlığı emirlerini ihlal eden vatandaşların infazı için özel bir emir yayınlamış ve bu emre istinaden casus ve devrim karşıtı olarak suçlanan birçok insanı tutuklatmıştır.⁸⁰

Bu dönemde iktidarda bulunan Moğolistan Halk Partisi'nin yetkilerinin kısıtlanması ve Stalin'in doğrudan baskısı on binlerce Moğol'un katledilmesine yol açmıştır. Bunun yanı sıra Moğolistan'ın ulusal çıkarlarını ve bağımsızlığını savunan Moğol yazar ve bilim adamlarının eserleri yasaklanarak yakılmıştır. Komintern'in talimatlarıyla soyluların, ulusal burjuvazinin ve entelektüel keşişlerin mülklerine el konulmuştur. Baskı sonucunda dönemin Moğol aydınları tutuklanarak cezalandırılmış ve birçoğu idam edilmiştir. İnfazlara ek olarak Moğolistan'da 700'den fazla manastır, komünist rejim tarafından tahrip edilmiştir. 1937 sonbaharında, SSCB İçişleri Bakan Yardımcısı Frinovskiy ve Savunma Bakan Yardımcısı Smirnov, Moğolistan'a ziyaretleri esnasında devrim karşıtlarının ve Japon casusların bir listesini Moğol yetkililere teslim etmiş ve sonrasında tutuklanmalar hız kazanmıştır. Partiden, halktan, ordu ve keşişlerden olmak üzere binlerce insan bu tutuklamalardan etkilenmiştir. Bu dönemde, soruşturmalar Moğolistan İçişleri Bakanlığı'nda çalışan Sovyet danışmanları tarafından organize edilmiştir.

1937-39 yılları arasında Lhümbe, Genden, Demid, Luvsanşarav başta olmak üzere 26.000 kişi baskı altına alınmıştır. Japon destekli bir dizi devrim karşıtı komplo düzenlenmiş ve nihayetinde yaklaşık 25.000 kişi idam edilmiştir. 10 Eylül 1937'de kurulan Özel Komisyon, 22 Nisan 1939'a kadar 51 kez toplanarak 25.824 kişiyi yargılamış, 20.474 kişiyi kurşuna dizdirmiştir.

⁷⁷ Daşcamts Dulam, "Ardın Töriin Togtoltoond Garsan Gacuudal, Uls Töriyn Helmeğdüülett", *Mongolun Tüühün Huraanguy Hereglün 1924-1940*, Yay. Hüühenbaatar D., Öngöt Yayınevi, Ulaanbaatar, 2000, s. 26.

⁷⁸ Çoybalsan, sözü edilen yıllarda devlet kademesinde birçok görevi tek başına devralmıştı. Özellikle haklarında Japon casusu suçlaması yapılan bazı bakanların yerine kendisi geçmiştir. Bu süreçte Çoybalsan hem başbakan, iç işleri bakanı hem de Savunma Bakanı olarak görev yapmıştır.

⁷⁹ Boldbaatar, Sancdorç, Şirendev, *a.g.e.*, s. 206; Boldbaatar, "a.g.m.", s. 28.

⁸⁰ Boldbaatar, Sancdorç, Şirendev, *a.g.e.*, s. 207; Batbold B., "Ugsaa Zalgamcilsan Zasag Noyodug Helmeğdüülseñ Asuudal", *Uls Töriin Helmeğdüülett: Saltgaan, Ür Dagavar, Surgamc*, haz. Daş-Oçir S., Konrad Adenauersan Yayınevi, Ulaanbaatar, 2017, s. 69.

5.103 kişi 10 yıllık, 240 kişi de 10 yıldan az hapis cezasına çarptırılmıştır. Ağustos 1937 ile Ocak 1938 arasında, 7.814 keşiş, 322 eski feodal bey, 300 memur, 180 askeri komutan, 1.555 Buryat ve 408 Çinli dâhil toplam 10.728 kişi tutuklanmış ve bunlardan 7.171'i soruşturulmuş, 6.311'i idam edilmiştir.⁸¹ 1937-40 yılları arasında tasfiyeye mahkûm edilenlerin yakınları da bu olaylardan kötü bir şekilde etkilenmişlerdir.⁸² 1939 yılında düzenlenen İçişleri Bakanlığı toplantısında Çoybalsan, büyük bir hata yaptığını kabul ederek suçlanması gerektiğini kabul etmiştir. Başlangıçtan itibaren kıyımlar hakkında bilgi edinmesi gerektiğini ifade eden Çoybalsan, yanındaki meslektaşlarının boş koltuklarını görmekten başka çaresi olmadığını belirtmiştir.

Büyük kıyımın ikinci aşaması 1940-1955 yılları arasında yaşanmış ve en önemli basamağını "Port Arthur Davası"⁸³ oluşturmuştur. Özel bir komisyonun kurulmasının ardından 1939'da 78, 1940'ta 42 ve 1941'de 86 kişi idam edilmiştir. Repressiyaya uğrayacakların çoğu Sovyetler Birliği tarafından belirlenmiştir.

Büyük kıyımın üçüncü aşaması ise 1956-1990 yılları arasında yaşanmış ve bu yıllarda "Tömör-Oçir Davası"⁸⁴ ön plana çıkmıştır. Ayrıca Loohuuz ve Surmaacav'ın parti karşıtı hareketleri, yaşanan olayların daha da alevlenmesine neden olmuştur. Gerçekleştirilen kıyımların üçüncü evresinde, yeni oluşan Moğol aydınlarının ulusal fikirlerini zayıflatmak amaç edinilmiştir. Fakat Moğol aydınları, 1962 yılında Cengiz Han'ın doğumunun 800. yıl dönümünün kutlanmasıyla milliyetçilik düşüncesine bağlı kalmış, Marksizm-Leninizm çizgisinden ayrılma fikrini gündeme getirmişlerdi. Tömör-Oçir, Loohuuz, Surmaacav, Nyambu, Tsend dâhil pek çok aydının olayın içinde olmasından dolayı Moğolistan'da siyasi baskı, önceleri terör yoluyla yürütülürken ilerleyen yıllarda yavaş yavaş parti yönetimini cezalandırma, karalama, ideolojik baskı, lakap takma ve sınır dışı etme uygulamalarına dönüşmüştür. Bu siyasi baskılar kolluk kuvvetleri, yargı ve savcılıkla beraber yürütülmüştür.⁸⁵

İşkence ile ağır psikolojik baskılara maruz kalan Moğol yöneticiler, kendilerine dayatılan birçok suçu kabul etmek durumunda kalmışlardır. Ts. Oçirbat, Savunma Bakanlığı Başkanı B. Erdene, S. Dorcbarga, E. Dorc, J. Tseven, M. Gombocav, D. Dorc, D. Tseden-iş gibi isimler haksız yere tutuklanıp yargılanmışlardı. Kimi siyasi suçlular 5 yıldan 10 yıla kadar hapis cezasına çarptırılırken kimileri kurşuna dizilerek ölüme mahkûm edilmiştir. Çoybal-

⁸¹ 1938 baharında bir gecede 200'den fazla kişiyi idam edildi. Amarsayhan B., "Davtagdaşgü Surgamc", *XX Zuunu Mongolun Tüüht Hümüüs, Uls Töriyn Hörög-1*, Yay. Baasandorc Ts., Soyombo Yayınevi, Ulaanbaatar, 2007, s. 285; Baabar Batbayar, "Tusgar Togtnold Zolison Guçin Myangan Ami", *Mongol Dahi Uls Töriyn Helmeğdüülett / 1921-1940 on*, haz. Gerelt-od Ts., Konrad Adenauer-san Yayınevi, Ulaanbaatar, 2010, s. 20.

⁸² Dumburay A., *Zalhaan Tseertüülett (BNMAU-d 1930-1940-öod Ond Bolson Helmeğdüülett)*, Uralah Erdem Yayınevi, Ulaanbaatar, 1997, s. 12.

⁸³ 1948 yılında Çoybalsan'a suikast girişimi yapılmış ve olay sonrasında tutuklanan 100 kişiden yaklaşık 40'i idam edilmiştir.

⁸⁴ Belirtilen yıllarda Moğolistan'da başlatılan Pan-Moğol hareketinin en önemli davalarından biriydi.

⁸⁵ Genden, *a.g.e.*, s. 151.

san'ın günlüğüne göre sadece iki yılda 57 bin kişi büyük baskıdan dolayı hüküm giymiştir.⁸⁶

Bu süreçte İçişleri Bakanlığı ve bağlı kuruluşlar, insanlara veya devlet yetkililerine gözdağı veren yerlere dönüşmüştür.⁸⁷ Fabrika yangını, Genden-Demid vakası, Japon istihbarat vakası ve Port Arthur vakası da dâhil olmak üzere hepsi uydurulmuş birtakım iddianamelerle binlerce kişi zulüm görmüştür. Ayrıca keşişlerin çoğunun Moğol yazısı bilmemelerinden yararlanan yetkililer, isteklerini keşişlerin parmak izlerini kullanarak onaylatmışlardır. Müfettişler yargılanan keşişlere, tanıdıkları diğer keşişlerin isimlerini söylemelerini zorunlu tutmuş ve onları muhalif grubun üyeleri olarak belirleyerek ellerini damgalamışlardır. Yine yüzlerce şüphelinin kamyonlara bindirildiği, üzerlerinin battaniyelerle kapatıldığı ve dövülerek ateş edildiğine dair haberler de yayılmıştır.

Moğolistan Devrimci Halk Ordusu Merkez Komitesi'nin Genel Kurul kararına göre 1956-1962 yılları arasında yapılan bir soruşturma "Devrim karşıtı Genden-Demid Grubu" adlı komplonun da bir kurgu olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bunun ardından 599 kişi beraat etmiş ve yapılan soruşturmalarda Moğolların çoğu, kendilerine ve başkalarına ciddi işkenceler yapıldığı için asılsız beyanlarda bulunmak zorunda kaldıklarını söylemişlerdir.⁸⁸ SSCB makamlarının kararıyla haksız yere suçlanıp hapsedilen, işkence gören ve idama mahkûm edilen insanlar, Japon istihbarat servisine bağlı "Pan-Moğol" devrim karşıtı grubun davası (Delo No: 17093) olarak adlandırılmıştır.⁸⁹

Repressiya döneminde Agdanbuu Amar, Gelegdorc Demid, Jambun Lhümbe, Rentsen Mend, Dansranbileg Dogsom, Darizav Losol, Banzarcav Basancav, Ölziit Badrah, Gompil Danşıitsoodol, Sanc Dovçin, Damdin Yandag, Lhamhü Darizav, Banzragç Gonçigşarav, Batsüh Çoybol, Gombacav Mönh gibi bilim adamı, tarihçi, politikacı ve Moğolistan Başbakanlığı yapmış, Moğolistan Hükümetinde çeşitli görevlerde bulunmuş birçok kişi idama mahkûm edilmiştir. Bu isimlerin ortak yönünü ise Moğolistan'ın özgürlüğü, bağımsızlığı ve gelişimi için mücadele etmeleri teşkil etmiştir. 1962 yılında bu isimlerin birçoğunun haksız yere yargılandığı ortaya çıkmıştır.⁹⁰

6) Tasfiye Sonrası Moğolistan

Sovyetler Birliği'nde yer almayan Moğolistan'ı Azerbaycan örneğinde olduğu gibi sosyalist bir devlet hâline getirme çabası, Sovyet Rusya'nın yürüt-

⁸⁶ Çoybalsan'a verilen görevleri yerine getirdiğinden dolayı Sovyetlerden 20 tane araç hediye edilmişti. Batsayhan Oohnoy v.d., *Mongolun Tüüh 1911-2017*, ed. Batsayhan O., Soyombo Yayınevi, Ulaanbaatar, 2017, s. 466.

⁸⁷ Boldbaatar, "a.g.m.", s. 29.

⁸⁸ Semçig İ., "Lhümbiyin Hereg gegç Zohiomol Hergiyin Uçır Şaltgaanıg Sudlahuy", *Mongol Dahi Uls Töriyn Helmeğdüülett/1921-1940 On*, haz. Gerelt-od Ts., Konrad Adenauersan Yayınevi, Ulaanbaatar, 2010, s. 158-159.

⁸⁹ Enhcin S., "Har Cagsalt Haanaas Ehtey ve?", *Uls Töriyn Helmeğdüülett: Şaltgaan, Ūr Dagavar, Surgamc*, haz. Daş-Oçir S., Konrad Adenauersan Yayınevi, Ulaanbaatar, 2017, s. 251-255.

⁹⁰ Tuyaa S., "Delo No: 17093", *Uls Töriyn Helmeğdüülett: Şaltgaan, Ūr Dagavar, Surgamc*, haz. Daş-Oçir S., Konrad Adenauersan Yayınevi, Ulaanbaatar, 2017, s. 265; Genden, a.g.e., s. 115.

tü politikanın esasını oluşturmuştur. Bu politika sonucunda 1923 yılından 1940'a kadar siyasi baskı artarak devam etmiş; bölgesel cinayetler, uzun yıllar süren hapis cezaları ve yasadışı işten çıkarmalar meydana gelmiştir.⁹¹ Bununla birlikte, Moğol yöneticiler de Sovyet ideolojisine paralel birtakım girişimlerde bulunmuşlardır. Hem Sovyetler Birliği'nin uyguladığı Represiya politikası hem de yerel yöneticilerin Sovyet yanlısı tavrı toplumu olumsuz şekilde etkilemiştir. Özellikle Moğolistan şehirlerinde bu olumsuz etkinin yansımaları gözükmektedir.

Sözü edilen tasfiye, Moğol toplumunun tüm kesimlerini kapsayan, uzun yıllar boyunca devam eden ve Moğol tarihine kara bir leke olarak geçen şiddet olaylarıdır. Büyük kıyım, din adamları başta olmak üzere entelektüellere ve birçok devrim karşıtı insana yönelik olmuştur. Bu zaman diliminde insanlar, Japon casusu olarak suçlanmış ve zulüm görmüşlerdir.⁹²

“Büyük baskı” döneminde binlerce insanın kontrol altına alınması ve yok edilmesi, ülkede iş gücünün gelişmesinde onarılmaz hasarlara yol açmıştır. Moğolistan'ın dürüst, vatansever, zeki ve yetenekli insanların yok edilmesi, Moğol toplumuna zarar vermiştir.⁹³ Bunun yanında Sosyalist inşa deneyi Moğolistan'ın gelişimini 10 ila 20 yıl geciktirmiştir. Moğolistan'da tasfiye dönemi, devlet ile halk arasındaki bağları zedelerken toplumun zihninde yer alan geleneksel Moğol devlet anlayışını da sekteye uğratmıştır. Toplum için bir umut kaynağı olması gereken devlet, baskı aracı olmuş ve halk, hiçbir sosyal kurum tarafından savunulmamıştır.⁹⁴

20. yüzyıl Moğolistan tarihinin kara günlerini ifade eden baskı dönemi; asker, sivil, memur, bilim adamı, aydın, keşiş, siyasetçi gibi toplumun farklı tabanlarından gelen on binlerce Moğol vatandaşının tutuklanmasına sebep olmuştur.⁹⁵ Yaşananlar Moğol toplumunda bir değişim ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. 1990 yılında Moğolistan'da gerçekleşen Demokratik Devrim, tarihsel açıdan yeni bir dönemin başlangıcını simgelemektedir. Moğolistan Demokratik Partisi'nin kurulması, özgür düşünce ortamına zemin hazırlarken Moğol geleneklerinin ön planda tutulduğu, birlik ve beraberlik temalarının hâkim olduğu adımların atılmasına da vesile olmuştur. Bu süreçte geçmişte tasfiyeye uğrayanların af ve iade-i itibar kararları da gündeme gelmiştir.

2 Ocak 1998 tarihinde “Sahte Siyasi Davaların Mağdurlarının Rehabilitasyonu ve Tazmini Hakkında Kanun” çıkarılarak ölüm cezasına ve sahte si-

⁹¹ Mönhbaatar, “a.g.m.”, s. 60; Semçig İ., “Genden, Demidiyn Esergüü Hereg Gegçiyin Tuhay”, *Mongolun Tüüh (XX Züün)*, ed. Ariuntogos D., C. II, Admon Yayınevi, Ulaanbaatar, 2004, s. 160.

⁹² Boldbaatar, “a.g.m.”, s. 27; Ariunbold G., “Panmongolizm-ın Uls Töriyn Hills Heregt Mongolun Uls Törçdiyeg Helmeğdüülseñ ni (1937-1941 on)”, *Uls Töriyn Helmeğdüülett: Şaltgaan, Ür Dagavar, Surgamc*, haz. Daş-Oçir S., Konrad Adenauersan Yayınevi, Ulaanbaatar, 2017, s. 67.

⁹³ Batsayhan Oohnoy, “Mongold Garsan Uls Töriyn Helmeğdel, Tüüniy Hor Urşig”, *Uls Töriyn Helmeğdüülett: Şaltgaan, Ür Dagavar, Surgamc*, haz. Daş-Oçir S., Konrad Adenauersan Yayınevi, Ulaanbaatar, 2017, s. 82.

⁹⁴ Pürev, Bold, *a.g.e.*, s. 27.

⁹⁵ Ganbold S., “Uls Töriyn Helmeğdüülette MAHTS-iyñ Biye Büreldehüün Örtsön ni”, *Uls Töriyn Helmeğdüülett: Şaltgaan, Ür Dagavar, Surgamc*, haz. Daş-Oçir S., Konrad Adenauersan Yayınevi, Ulaanbaatar, 2017, s. 143; Enhcin, “a.g.m.”, s. 345.

yasi suçlar nedeniyle hapis cezasına çarptırılanların aile üyelerine bir kereye mahsus 1 milyon Moğol parası (tögrög/төрпөр) tazmin edilmiştir.⁹⁶ Böylece bağımsızlıktan sonra büyük baskı dönemine yönelik somut adımların atılmasına başlanmıştır.

Demokratik Devrim sonrası yeni bir gidişat belirleyen Moğolistan, bu süreçte tasfiyeye uğrayan isimleri gün yüzüne çıkarma faaliyetinde de bulunmuştur. Bu gelişmelere uygun olarak, baskı politikasına maruz kalanların heykelleri yaptırılmış ve isimleri birçok kentsel mekâna verilerek kültürel bellek canlı tutulmaya çalışılmıştır.

Moğolistan'da Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası kentsel alanlarda simgelenen isimler arasında, 1937 yılında tasfiyeye uğrayan, Moğolistan'ın bağımsızlığı ve gelişimi için mücadele eden Başbakan Agdanbuu Amar da yer almaktadır. 1941 yılında devrim karşıtı olduğu iddia edilerek Sovyetler Birliği'ne gönderilmiş ve 1941 yılında 55 yaşında iken idama mahkûm edilmiştir. Nitekim Stalin döneminden sonra af ve iade-i itibar kararları gündeme gelince Agdanbuu Amar'ın da yanlış bir soruşturma sonucunda idama mahkûm edildiği anlaşılmış ve 1962 yılında eski başbakan aklanmıştır⁹⁷. İsmi kentsel alanda somutlaştırılmasına yönelik olarak 1994 yılında Erdene İli'nde yapılan meydana A. Amar ismi verilmiş ve heykeli dikilmiştir. Bu yolla Moğolistan geçmişine sahip çıkmaktadır.

Kentsel alanda isimlendirmesiyle ön plana çıkarılan ve ismi bir kütüphaneye verilerek hafızalarda yaşatılan diğer önemli isim Solombalcir Buyannemeh'dir. 1902 yılında Dundgovi şehrinin, Delgerhangay ilçesinde doğan Buyannemeh Rusça, Moğolca ve Çince öğrenerek gelişim göstermiş ve 1920 yılında Çin Halk Devrimi davasında devrimcilere katılmıştır. Yeteneğini ve enerjisini sanat ile edebiyata harcayan Buyannemeh yeni nesil edebiyatın kurucularından birisi oldu. Eylül 1937'de İçişleri Bakanlığı tarafından devrim karşıtı olarak tutuklanarak sahte suçlamalarla idam edilmiştir. 1962 yılında aklanarak hakkı iade edilmiştir.⁹⁸ Başkent Ulaanbaatar'da ve doğduğu il olan Dundgovi'de ismi yaşatılmak üzere bir kütüphaneye verilmiş ve heykeli dikilerek ulus kimliğinin toplumsal alanda içselleştirilmesinde etkili olmuştur.

Bunların haricinde Sühbaatar Aymag, Baruun-urt şehir merkezlerinde tasfiyeye uğrayan bir diğer isim Jigjidjav'ın heykeli yapılmış ve ismi Ulaanbaatar'da bir sokağa verilerek kolektif bilincin canlı tutulması sağlanmıştır. Hentiy şehrine de Darizavun Losol'un heykeli yapılarak kentsel alanda görünür hale getirilmiştir. Günlük hayatta Moğolların yoğun olarak kullandığı bu yerlere, tasfiyeye uğramış ünlü politikacı, tarihçi ve edebiyatçıların isimlerinin verilmesi ve heykellerinin eklenmesi ulus kimliğine katkı sağlamaktadır.

Moğolistan Milli Müzesi'nin ön tarafında yer alan "Kıyıma Uğrayanlar Anıtı", Moğolistan Parlamento binasının karşısına yapılmış olup halkın ve siyasilerin en sık kullandığı kentsel alanda yer almaktadır. Hem halkın hem de

⁹⁶ Boldbaatar, "a.g.m.", s. 37.

⁹⁷ Genden, *a.g.e.*, s. 115.

⁹⁸ Genden, *a.g.e.*, s. 117.

siyasilerin yaşananların hafızalarda canlı tutulmasına yönelik bir işlevi de bulunmaktadır. Ayrıca Moğolistan Milli Müzesi'nde yer alan "Moğolistan'da Büyük Kıyım" bölümünde yaşanan olaylar resmedilmiş, çeşitli küçük heykellerle halka yansıtılmıştır.

10 Nisan 2003 tarihinde Ulaanbaatar İli Hamba ovoosunun⁹⁹ batı taraflarında 1937 yılında baskı altına alınan ve idam edilen birçok kişinin cesedi bulunmuştur. Töv İli, Gor Nuur İlçesindeki "Sodon Müzesi"ne büyük baskı döneminden kalan insan kafatasları yerleştirilmiştir.¹⁰⁰ Bu müzenin amacı ise tasfiye dönemini hafızalarda canlı tutmak ve gelecek nesillere tanıtmaktır. Moğollar, 10 Eylül'ü 'Kıyım Uğrayanları Anma Günü' olarak kabul etmişlerdir. Her yıl hükümet yetkililerinin katılımıyla Moğolistan Milli Tarih Müzesi'nde yer alan 'Kıyım Uğrayanlar Anıtı' nın önünde anma töreni yapılmaktadır.

Sonuç

Literatürde birçok isimlendirmeye sahip olan "büyük terör" döneminin, Stalin tarafından kurgulanan, birlik içerisindeki ülkeleri ve Sovyetlerin etki alanında yer alan cumhuriyetleri toplumsal olarak zayıflatmayı hedefleyen bir girişim olduğu görülmüştür. Baskı politikası aydın, bilim insanı, edebiyatçı, şair, sanatçı gibi toplumun kültürel gelişimine katkı sağlayacak grupların yanı sıra; köylü, işçi gibi kitlelere de uygulanmıştır. Temel amaç, milli değerleri gelecek nesillere aktaracak tabakayı ve Sovyet ideolojisini tehdit edecek unsurları toplumsal alandan temizlemek olmuştur. Azerbaycan ve Moğolistan represiyanın gerçekleştirildiği yerlere örnek teşkil etmiştir.

Korenizastsiya siyasetiyle bölgede tutunup, komünist idealleri gerçekleştirmeye çalışan Sovyet yöneticiler bu uğurda eğitimi bir aracı olarak kullanmışlardır. Azerbaycan'da milli duygulardan yoksun bir sistem hayata geçirilmiş, Azerbaycan Türk kültürü ve dili tahrip edilmeye çalışılmıştır. "Homo Sovieticus" olarak tanımlanan Sovyetik insanı oluşturma çabaları görülmüş, Rus dili ve kültürünü özümsemeden mevki sahibi olmak neredeyse imkansız hale getirilmiştir. Bu ortamda kendi dilini, medeniyetini, geleneklerini, inanç sistemini korumak isteyen Azerbaycanlı alimler 1933-37 yılları arasında ya sürgüne gönderilmiş ya da öldürülmüşlerdir.¹⁰¹

Toplumun beyin tabakasını yok etmeye yönelik bu tavır, araştırmacıların üretimine engel olmuş, kültürün nesilden nesile aktarımını sağlayan entelektüel gelişimin önüne set çekmiştir. Nitekim bağımsızlıktan hemen önce yine Sovyet Rusya tarafından gerçekleştirilen zulüm karşısında sessizliğini koruyan Azerbaycanlı bir aydın, o dönemlere ait duygularını şu şekilde dile getirmiştir: "*Kardaşım korktuk. 1930'lu yıllarda yapıldığı gibi bütün Azerbaycan aydınlarını öldürecekler diye saklandık*".¹⁰²

⁹⁹ Ovoo, genellikle taşlardan yapılan küçük yığma tepedir. Moğolistan'da birçok tepede bulunmaktadır.

¹⁰⁰ Pürevbat Ganhüü, "Ügüysgec Bolohgüy Helmegdüüleltiyn Barimt", *Uls Töriin Helmegdüülelt: Şaltgaan, Ūr Dagavar, Surgamc*, haz. Daş-Oçir S., Konrad Adenauersan Yayınevi, Ulaanbaatar, 2017, s. 222.

¹⁰¹ Mehmet Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, TTK Yayınevi, Ankara, 2014, s. 65.

¹⁰² A.e., s. 66.

Azerbaycan'la benzer şekilde Moğolistan da Stalin'in siyasi istekleri doğrultusunda dönüşüme uğramıştır. Moğolistan 1911-12 yıllarında Mançu hükümetinden bağımsızlığını kazanmasına rağmen, zamanla Çin ve Sovyet Rusya'nın etkisi altında kalmıştır. Hususi olarak Sovyetler "yeniden yapılanma" adı altında Moğolistan'a çeşitli yardımlar yaparak Moğol toplumsal hayatını etkilemiştir. Böylelikle Moğolistan, Sovyetler Birliği'nde yaşanan gelişmelere açık hale gelmiştir. Sınırları dışarısında kalmasına rağmen Moğolistan'a müdahale etmekten çekinmeyen Stalin, bölgesel otoriteyi arttırmak ve korumak için ülkede baskı politikası uygulamıştır. Din adamları, keşişler, aydınlar, sanat erkanı ve milli duygular çerçevesinde üretim yapmak isteyen Moğol vatandaşları bu süreçte hapis, sürgün, ölüm gibi cezalara çarptırılmıştır. Bu yolla Sovyet yönetiminin Japonya ve Çin'e karşı kendi otoritesini sağlama alma, toplumsal alanda ulusal düşüncelerin üretimi ve nesiller arası aktarımına mâni olma gibi hedefleri olduğu saptanmıştır. Bu hedefler neticesinde birlik içerisindeki çoğu ülke gibi Moğolistan'da da toplumsal kırılma gerçekleşmiş, kültürel gelişim zarar görmüştür.

Sovyetler Birliği, toplumu kontrol altından tutmak için bir araç olarak "korku" dürtüsünden yararlanmıştı. Hem çalışma kampları hem de başlatılan temizlik/tasfiye uygulamaları 1930larda birlik içerisindeki ve dışarısındaki vatandaşların zihninde yönetime karşı korku düşüncesini oluşturmuştur. Baskı politikasıyla birlikte Rus kültürüne ve sosyalizme entegre edilmeye çalışılan ulusal cumhuriyetlerin vatandaşları, kendi gelenekleri yaşayamama, dillerini kullanamama tehlikesiyle karşılaşmış ve en önemlisi nesiller arası kültürel aktarımı sağlayan aydınların tasfiyesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Represiya politikası literatürde yer alan sayısal verilerden çok daha fazlasına neden olmuştur. Toplumun beyni olarak nitelendirilen zümrenin yok edilmesi fikri alanda gerilemeye yol açmıştır.

Bu politikalara rağmen geleneksel düşünce yapısına sahip ülkelerde anti-Sovyet, anti-Rus, anti-Komünist duygular bağımsızlığa kadar diri kalmış, bağımsızlıktan sonra ulus kimliğinin oluşturulmasında önem atfetmiştir. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması bağımsız cumhuriyetlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Aynı şekilde komünist tasavvur ile yönetilen ülkeler de yine bu tarihten itibaren demokratik, çok partili yönetime geçiş yapmışlardır. Bu dönemde Azerbaycan, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla bağımsızlığına kavuşan bir ülke olurken, Moğolistan da komünist rejimin yıkıldığı ve demokratik siyasal düzene geçiş yapılan ülke olduğu görülmüştür. Bu süreçte "ulus kimlik/ ulus devlet" ideolojisi iki ülke içerisinde de hâkim görüşü oluşturmuştur. Bu tasavvurun hem kentsel alanlarda hem de siyasi düşüncede aktif bir şekilde kullanıldığı gözlemlenmiştir. Yeni süreçte, geçmişte tasfiyeye uğrayanları toplumsal alanlarda görünür kılmak, onları halka tanıtmak, bu yolla insanların zihinlerinde milli duygular oluşturmak, kültürel ve kolektif hafızayı diri tutmak hem Azerbaycan hem de Moğolistan yönetiminin amaçlarından olmuştur.

Kaynakça

- DUMBURAY, A: *Zalhaan Tseertüülelt (BNMAU-d 1930-1940-ööd Ond Bolson Helmegdüülelt)*, Urlah Erdem Yayınevi, Ulaanbaatar, 1997.
- AKALIN, Şükrü Halük: “Kurşuna Dizilen Şair Mikayıl Müşfik 110 Yaşında”, *Türk Yurdu*, No: 372, 2018, s. 81-86.
- AKİNER, Shirin: *Sovyet Müslümanları*, Çev. Tufan Buzpınar, Ahmet Mutu, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.
- AKPINAR, Yavuz, YILDIRIM, İhsan Murat, ÇAĞIN, Sabahattin: *Mehmed Emin Resulzade: Azerbaycan Cumhuriyeti (Keyfiyyet-i teşekkülü ve şimdiki vaziyeti)*, İstanbul, 1990.
- AMARSAYHAN, B: “Davtagdaşgüy Surgamc”, *XX Zuunu Mongolun Tüüht Hümüüs, Uls Töriyn Hörög-1*, Yay. Baasandorc Ts., Soyombo Yayınevi, Ulaanbaatar, 2007, s. 282-288.
- BATBOLD, B: “Ugsaa Zalgamcilsan Zasag Noyodug Helmegdüülen Asuudal”, *Uls Töriin Helmegdüülelt: Şaltgaan, Ür Dagavar, Surgamc*, Haz. Daş-Oçir S., Konrad Adenauersan Yayınevi, Ulaanbaatar, 2017, s. 69-81.
- BATBAYAR, Baabar: “Tusgar Togtnold Zolison Guçin Myangan Ami”, *Mongol Dahi Uls Töriyn Helmegdüülelt / 1921-1940 on*, haz. Gerelt-od Ts., Konrad Adenauersan Yayınevi, Ulaanbaatar, 2010, s. 20-23.
- BAYRAMOV, Aslan: *Tarixi Faciälərimiz: Deportasiya, Repressiya və Soyqırım*, Sumqayıt Dövlət Universiteti Folklorşünaslıq Elmi-Tədqiqat laboratoriyası, Sumqayıt, 2015.
- PUNSALDULAM, Bor: *1911 Onu Mongolun Ündesniy Huvisgalun Tüüh Biçleg (1911-2003)*, Tsomorligtöv Yayınevi, Ulaanbaatar, 2006.
- BULAG, U. E: “Independence as Restoration: Chinese and Mongolian Declarations of Independence and the 1911 Revolutions”, *The Asia-Pasific Journal*, C. X, No: 52, 2012, s. 1-16.
- BOLDBAATAR, C: “Mongol Dahi Uls Töriin Helmegdüülelt, Tüüniy Hor Urşig, Ür Dagavar”, *Uls Töriin Helmegdüülelt: Şaltgaan, Ür Dagavar, Surgamc*, Haz. Daş-Oçir S., Konrad Adenauersan Yayınevi, Ulaanbaatar, 2017, s. 26-44.
- BOLDBAATAR, C, SANCORC M, ŞIRENDEV B: *Mongol Ulsun Tüüh*, C. V, Admon Yayınevi, Ulaanbaatar, 2003.
- Camalov, Kamal: “Repressiya qurbanı olan ədiblərimizin ana dili tədrisinin zəruriliyi uğrunda mübarizəsi”, *Azərbaycan Dili Və Ədəbiyyat Tədrisi*, No: 267, 2021, s. 90-104.
- DAŞGOMBO, Hüühenbaatar: “Mongolun Niygmiyn ‘Sotsializmçlah’ ‘Zuun’ Kommunizminin Bodlogo, Üyl Acillagaa Hor Urşig 1928-1932”, *Mongolun Tüühiyn Huraanguy Hereglüün 1924-1940*, Yay. Hüühenbaatar Daşgombo, Öngöt Yayınevi, Ulaanbaatar, 2000, s. 22-34.
- DİLGAM, Ahmet: “Mikail Müşfik Öz Geçmiş”, *Köroğlu Aylık Dil, Kültür ve Edebiyat Dergisi*, No: 13, 2016, s. 5-8.
- DULAM, Daşcamts: “Ardın Töriin Togtoltoond Garsan Gacuudal, Uls Töriyn Helmegdüülelt”, *Mongolun Tüühiin Huraanguy Hereglüün 1924-1940*, Yay. Hüühenbaatar D., Öngöt Yayınevi, Ulaanbaatar, 2000, s. 51-61.
- DÜNYAMİN, Qərənfil: “Ayna Sultanova Kim İdi?”, *Kaspi*, 31 avqust.-2 sentyabr, 2013, s. 8.
- ƏLƏKBƏRLİ, Nazif: *Üç budaq: Əhməd Cavad, Mikayıl Müşfik, Almas İldırım*, Şirvan Nəşriyyatı, Bakı, 2007.
- ƏLİYEVƏ, İradə: *Repressiya Qurbanları: Teymur Salahov*, İndigo Nəşriyyatı, Bakı, 2012.

- ARJUNBOLD, G: “Panmongolizm-ın Uls Töriyn Hils Heregt Mongolun Uls Törçdiy Helmeğdülsen ni (1937-1941 on)”, *Uls Töriyn Helmeğdülelt: Şaltgaan, Ür Dagavar, Surgamc*, Haz. Daş-Oçır S., Konrad Adenauersan Yayınevi, Ulaanbaatar, 2017, s. 63-68.
- GANHÜÜ, Pürevbat: “Ügüysgec Bolohgüy Helmeğdüleltiy Barimt”, *Uls Töriin Helmeğdülelt: Şaltgaan, Ür Dagavar, Surgamc*, Haz. Daş-Oçır S., Konrad Adenauersan Yay., Ulaanbaatar, 2017, s. 209-235.
- GASIMOVA, Mehriban: *Azerbaycan'da Milli Kimliğin Oluşumunda Dinin Rolü*, T.C Mar-mara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006.
- MÖNHBAATAR, H: “Baytsaalt ba Eruu Şüült”, *Mongol Dahi Uls Töriyn Helmeğdülelt/1921-1940 On*, Haz. Gerelt-od Ts., Konrad Adenauersan Yayınevi, Ulaanbaatar, 2010, s. 60-75.
- HƏSƏNLİ, Cəmil: *Sovet Dövründə Azərbaycanın Xarici Siyasəti (1920-1939)*, Adiloğlu, Bakı, 2012.
- HORLOO, Çoybalsan: *Mongolun Huvisgalın Tüüh*, Uls Yayınevi, Ulaanbaatar, 1950.
- HOSKİNG, Geoffrey: *Rusya ve Ruslar*, Çev. Kezban Acar, İletişim Yayınevi, İstanbul 2015.
- HÜSEYNOV, Rafael: *Vaxtan uca (Hüseyn Cavid və Müslüm Maqomayev haqqında)*, İşiq Yayınları, Bakı, 1987.
- BUDBAYAR, İ: “Uls Töriyn Helmeğdülelt, Tüüniy Hor Urşig”, *XX Zuunu Mongol Uls*, Ed. Sühbaatar D., Mönhiyn Üseg Yayınevi, Ulaanbaatar, 2017, s. 105-121.
- SEMÇİĞ, İ: “Genden, Demidiyn Esergüü Hereg Gegçiy Tuhay”, *Mongolun Tüüh (XX Zuun)*, Ed. Ariuntogos D., C. II, Admon Yayınevi, Ulaanbaatar, 2004.
- : “Horloogiyn Çoybalsan”, *XX Zuunu Mongolun Tüüh Hümüüs, Uls Töriin Hörög-1*, Yay. Baasandorc Ts., Soyombo Yayınevi, Ulaanbaatar, 2007, s. 312-323.
- : “Lhümbiyn Hereg gegç Zohiomol Hergiyin Uçır Şaltgaanıg Sudlahuy”, *Mongol Dahi Uls Töriyn Helmeğdülelt/1921-1940 On*, Haz. Gerelt-od Ts., Konrad Adenauersan Yayınevi, Ulaanbaatar, 2010, s. 160-174.
- İBRAHİMOVA, G. İ: “Qadın Klubları (1920-1930-Cu İllər)”, *Bakı Universitetinin Xəbərləri, Humanitar Elmər Seriyası*, No: 4, 2009, s. 99-104.
- İSMAİLOV, Əldar: “Sovetskiy Gasudarstvenniy Terrorizm vı Azerbaydjane”, *Kavkaz i Globalizatsiya*, C. IV, No: 1-2, 2010, s. 194-205.
- : *İstoriya “balşoya terrora” vı Azerbaydjane*, Politçeskaya Entsiklopediya, Moskva, 2015.
- ASLAN, Kənan: *XX Əsrdə Repressiyaya Məruz Qalanlar*, Azərneşr, Bakı, 2011.
- LUZYANİN, S. G: *XX Zuunu 20-30-aad Onu Oros, Mongol, Hyatad Harıltsaanu Tüühees*, Erüül Enh Yayınevi, Ulaanbaatar, 1998.
- MEHMETZADE, Mirza Bala: *Milli Azərbaycan Hareketi*, Yay. Haz. Ahmet Karaca, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 1991.
- MƏMMƏDOV, İsmayıl: *Azərbaycan Tarixi*, Adiloğlu Nəşriyyatı, Bakı, 2005.
- MUĞANLI, Nurəddin: “Tarixin Yaddaşına Hopan İnsan Fəryadları”, *İki Sahil*, No: 128, 2020, s. 18-19.
- HİŞİGT, N: *1921 Onu Huvisgal ba Ardun Curamt Tsereg*, Ed. Bat-Oçır Lhamsüren, Soyombo Yayınevi, Ulaanbaatar, 2011.
- : *Mongolun Huvisgal: 1921*, Bembisan Yayınevi, Ulaanbaatar, 2011.
- NƏBİYEV, Bəkir: *Əhməd Cəvad*, Ozan Nəşriyyatı, Bakı, 2004.

- OOHNOY, Batsayhan: “Mongold Garsan Uls Töriyn Helmegdel, Tüüniy Hor Urşig”, *Uls Töriyn Helmegdüülett: Şaltgaan, Ür Dagavar, Surgamc*, Haz. Daş-Oçir S., Konrad Adenauersan Yayinevi, Ulaanbaatar, 2017, s. 82-105.
- OOHNOY, Batsayhan, LONCİD Z., ENHBAT Ç., BAATAR, S., AMARSANAA, S: *Mongolun Tüüh 1911-2017*, Ed. Batsayhan O., Soyombo Yayinevi, Ulaanbaatar, 2017.
- OTGONCARGAL, Sodnomdarjaa: *XX Zuunu Mongolun Tüühiyg Şineer Ergen Harahui (1921-1990)*, Admon Yayinevi, Ulaanbaatar, 2003.
- DORC, P: “BNMAU-ın Tusgaar Togtnol, Batlan Hamaalah Hüçiyg Zuzaatgah Talaar Avsan Arga Hemcee 1930-1940”, *Mongolun Tüühiyn Huraanguy Hereglüün 1924-1940*, Yay. Hüühenbaatar D., Öngöt Yayinevi, Ulaanbaatar, 2000, s. 69-78.
- ENHCİN, S: “Har Cagsalt Haanaas Ehtey ve?”, *Uls Töriyn Helmegdüülett: Şaltgaan, Ür Dagavar, Surgamc*, Haz. Daş-Oçir S., Konrad Adenauersan Yayinevi, Ulaanbaatar, 2017, s. 345-352.
- GANBOLD, S: “Uls Töriyn Helmegdüülett MAHTS-iyn Biye Büreldehüün Örtsön ni”, *Uls Töriin Helmegdüülett: Şaltgaan, Ür Dagavar, Surgamc*, Haz. Daş-Oçir S., Konrad Adenauersan Yayinevi, Ulaanbaatar, 2017, s. 143-149.
- PÜREV, S, BOLD, B: *Helmegdüüleltiyn Tsunami*, Admon Yayinevi, Ulaanbaatar, 2006.
- TUYAA, S: “Delo No: 17093”, *Uls Töriyn Helmegdüülett: Şaltgaan, Ür Dagavar, Surgamc*, haz. Daş-Oçir S., Konrad Adenauersan Yayinevi, Ulaanbaatar, 2017, s. 251-269.
- SARAY, Mehmet: *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, TTK Yayinevi, Ankara, 2014.
- Sevim, Emre: *Rethinking Roots Of Socialist City*, Middle East Technical University, Approval of the thesis of Master of Science in Urban Design in City and Regional Planning Department, Ankara, 2015.
- SÜLEYMANLI, Ebulfez: *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006
- TOGOOÇ, Genden: *Gurvan Tümen Hüniy Ami*, Şuvuun Saaral Yayinevi, Ulaanbaatar, 1999.
- LONCİD, Ts: “Mongol Ulsın Gadaad Baydal, Ediyn Zasag, Soyolun Amidral”, *Mongolun Tüühün Huraanguy Hereglüün 1924-1940*, Yay. Hüühenbaatar D., Öngöt Yayinevi, Ulaanbaatar, 2000, s. 3-16.
- QAFFAROV, Tahir: *Azərbaycan Tarixi: Yeddi cildə*, C. VII, Elm Nəşriyyatı, Bakı, 2008.
- QASIMOV, Cəlal: *Bolşevik Qırşununun Qurbanları*, Bakı, 2011.
- QƏNİYEV, Həsən: *Azərbaycan Tarixi (Ən Qədim Zamanlardan-XXI Əsrin İlk Onilliklərinə dək)*, Bakı, 2019.
- QULİYEV, Cəmil: *Azərbaycan Tarixi: Yeddi Cildə*, C. VI, Elm, Bakı, 2008.
- VƏLİYEV Tofiq: *XX əsr Azərbaycan Tarixi II Cild (Ali Məktəblər üçün dərslik)*, Apostroff, Bakı, 2014.
- YAQUBLU Nəsiman: *Cümhuriyyət Qurucuları*, Nurlar Neşriyatı, Bakı, 2018.

Extended Abstract

A Country-Based Comparison Of The Effects And Results Of The Great Elimination: Azerbaijan And Mongolia

Many leaders on the historical stage have had a positive or negative impact on the future of society and even the country in domestic and foreign policy with their decisions. One of these leaders was Stalin, who headed the Union of Soviet Socialist Republics (USSR). The effort to create an ideological society mixed with Russian culture during the founding of the Soviet Union had an impact on some of Stalin's decisions. In addition, efforts were made to make other nations in the union a part of Soviet society. In Soviet countries, it was planned to eliminate many elements that were aimed at Stalin over time, opposing his rule and ideological background. For this purpose, in Soviet countries and in Mongolia, which is not affiliated with the union, leading figures of society with pre-adjectives such as nationalist, revolutionist and religious have been liquidated. With this policy, Stalin aimed to consolidate his position in the countries in the union, while on the other hand he prevented the formation of nationalist movements in the social sphere. The policy, which is included in the literature as liquidation, repression, great terrorism, has caused the deaths of tens of thousands of people in the countries led by the leaders of society. Azerbaijan and Mongolia can be cited as two of the countries where this policy is carried out.

Stalin prevented any dissenting movements against him in domestic politics, while increasing the effectiveness in countries affiliated with the Soviet Union and in Mongolia, which is not affiliated with the union. Especially in the Turkish regions of Azerbaijan, the rulers were tried and liquidated for allegedly establishing a Turan state. The Soviet government has made plans to block or suppress people from all walks of life who may pose a threat to their politics and ideology. In Mongolia and Azerbaijan, the leaders of society were declared enemies of the state and subjected to various punishments. Among them, many scientists and intellectuals known as nationalists, in addition to many important figures in the state level, were sentenced to death.

"Azerbaijan People's Republic" (AHC) was founded in Azerbaijan on May 28th, 1918. Afterwards, he proclaimed the existence of the republic. Meanwhile, Soviet Russia pursued certain policies in order to attract Azerbaijan to its side and make it dependent on it. By 1920, activity had increased in Azerbaijan and the 11th century had increased. Then the Red Army has captured Baku. This Military progress constituted the first step of the policy of "Sovietization" in the region. In the following years, serious measures were taken against the nationalist front within Azerbaijan. The so-called "represia", which began in the first quarter of the 20th century, peaked in 1937-38.

During its survival, the Soviet government struggled to created its own system. Within the framework of these Socialist policies, a number of plans have been produced. Local governments, on the other hand, have used many tools to shape society according to socialist rules. One of them was to prevent nationalism by preventing traditional and national feelings. Thus, those who adopted socialist ideology were appointed to the cadres instead of those who were liquidated. In fact, the Soviet government established some organizations to spread the official ideology more quickly and to gain public acceptance.

When look at the important figures who have been liquidated from the literary circle in Azerbaijan, there are names such as Ahmet Cevad, Huseyin Cavid, Mikayil Müşfik. Studies have been carried out to embody these names, which the society attaches importance to, in the urban area. In 2019, the “Museum of Victims of Political Repressia” was opened in Baku.

On the Mongolian side, there were some significant social, economic and political developments in the first quarter of the 20th century. On 29th of December 1911, with the end of Manchu rule in Mongolia, the Mongols declared independence. Then a new state policy was implemented and there were movements in domestic and foreign policy. Mongolia began taking some political steps after independence to be recognized by other countries. By 1921, major powers, especially Soviet Russia, were active in Mongolian foreign policy. After the 1921 Revolution in Mongolia in the same year, there were some differences of opinions among Mongolian leaders. After disagreements between those who embraced Soviet ideology and the nationalist faction, many faced anti-revolutionary claims. Especially with the nationalism cases that started in 1933, many people were arrested by illegal methods such as interrogation, beatings and intimidation.

The restriction of the powers of the Mongolian People’s Party and the policy of repression implemented by Stalin’s direct orders led to liquidation of tens of thousands of Mongols. Among those who were liquidated were prominent politicians who defended Mongolia’s national interests and independence, as well as many intellectuals, writers and scientists. Many works that instilled nationalism and love of homeland in society were banned and burned.

Mongolian rulers had to admit many of the crimes against them as a result of torture and severe psychological pressures. The policy of making Mongolia, which was not part of the Soviet Union, a socialist state, as in the case of Azerbaijan, was quickly implemented. The statesmen who were liquidated were former Prime Minister Bodoo, former Interior Minister Da Lam Puntsagdorj and former Interim Government President Chagdarjav. Great repression is the past violence, covering all segments of Mongolian society and as a black mark on many years of Mongolian history. Thousands of monks, as well as tens of thousands of Mongolian citizens, were arrested during this period of repression in 20th century Mongolian history.

It was seen that period of “great terror”, which is mentioned in the literature under many different names, was an attempt by Stalin to socially weaken the countries in the union and the republics in the sphere of influence of the Soviets. Similar to Azerbaijan, Mongolia has been transformed in line with Stalin’s political aspirations. The Soviet Union took advantage of the urge to “fear” as a means to keep society under control.

In the study, state-implemented repressia policies in line with Stalin’s directives and the effect of these policies on society were examined in the case of Azerbaijan and Mongolia. After these countries gained their independence, it was investigated to what extent they used the intellectuals who were liquidated in the formation of the idea of the nation, and to what extent they included these names in the urban area. Azerbaijan and Mongolian resources were used and the information obtained was compared when the study was created.

EKLER

Tablo 1
Hüseyn Cavid Parkı/Bakü

Tablo 4
H. Cavid Müzesi/Bakü
Kaynak: Kişisel Arşiv, 2022

Tablo 2
M. Müşfik Heykeli / Bakü
Kaynak: Kişisel Arşiv, 2022

Tablo 3
A. Sultanova Heykeli / Bakü
Kaynak: Kişisel Arşiv, 2022

Tablo 5
Büyük Kıyım Anıtı
Moğolistan Milli Tarih Müzesi Önü
/ Ulaanbaatar
Kaynak: Kişisel Arşiv, 2022

Tablo 6
Büyük Kıyım Figürleri,
Moğolistan Milli Tarih Müzesi/Ulaanbaatar
Kaynak: Kişisel Arşiv, 2022

Tablo 7
A. Amar Heykeli/Erdene
Kaynak: <https://montsame.mn/mn/read/99876#&gid=1&pid=4>

Tablo 8
Kazıdan Çıkarılan Kafatası ve Kemikler/Töv
Kaynak: "Uls Töriin Helmeğdülelt: Şaltgaan, Ür Dagavar, Surgamc", s.223

Tablo 9
Kemik ve Kafataslarının Çıkarıldığı Kazı Alanı/Töv
Kaynak: "Uls Töriin Helmeğdülelt: Şaltgaan, Ür Dagavar, Surgamc", s.222